

De Randstad komt eraan

Ondernemers over de kwaliteit van de leefomgeving in de West-Betuwe

Drs. B.S. Elbersen (SC-DLO)
Dr. E.M. Jokovi (SC-DLO)
Ir. M.M.M. Overbeek

DLO-Staring Centrum

April 1999

Rapport 4.99.12

Landbouw-Economisch Instituut (LEI), Den Haag

Het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Bedrijfsontwikkeling en omgevingsfactoren
- Emissie- en milieuproblematiek
- Concurrentiepositie en de Nederlandse agribusiness; Industrie en handel
- Economie van het landelijk gebied
- Nationale en internationale beleidsvraagstukken
- Bedrijven-Informatienet; Statistische documentatie; Periodieke rapportages

De Randstad komt eraan; Ondernemers over de kwaliteit van de leefomgeving in de West-Betuwe

Overbeek, M.M.M., B.S. Elbersen en E.M. Jokovi

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI), 1999

Rapport 4.99.12; ISBN 90-5242-492-6; Prijs f 27,- (inclusief 6% BTW)

54 p., fig., tab.

Een verkennend onderzoek naar de waardering van de kwaliteit van de leefomgeving door ondernemers in de groene ruimte van de West-Betuwe.

Naast een literatuurstudie zijn sleutelfiguren geraadpleegd en interviews gehouden onder ondernemers. Het doel van de interviews was om helder te krijgen waarom ondernemers zich in de groene ruimte van de West-Betuwe hebben gevestigd en welke opvattingen ondernemers hebben over de kwaliteit van hun woon- en werkomgeving.

Slechts een deel van ondernemers heeft de huidige locatie gekozen op basis van factoren relevant voor het bedrijf. Veel vaker was er sprake van een historische binding met de locatie, dan wel wilde men graag in de regio (blijven) wonen. Een groene omgeving is alleen voor ondernemers met ruimte-extensieve activiteiten (landbouw en recreatie) van wezenlijk belang. Voor de ruimte-intensieve bedrijven (nijverheid en zakelijke dienstverlening) speelt bij de locatiekeuze eerder de centrale ligging. Ondernemers die lang geleden in de regio zijn gevestigd, zijn negatiever over de gevolgen van urbanisatie dan de nieuwkomers die inspelen op de groeiende vraag naar groen, ruimte en rust. Ondernemers steunen het beleid ten aanzien van het buitengebied, maar verschillen van mening of het gemeentelijk beleid genoeg inspeelt op de ontwikkelingen in de groene ruimte.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3308330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie@lei.dlo.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3308330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie@lei.dlo.nl

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van toepassing. De Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) zijn gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord Vooraf	7
Samenvatting	9
1. Inleiding	13
1.1 Aanleiding	13
1.2 Onderzoeksvragen	14
1.3 Onderzoekspopulatie, gebiedskeuze en dataverzameling	15
1.4 Indeling rapport	16
2. Locatiefactoren en ondernemers in de groene ruimte	17
2.1 Inleiding	17
2.2 Kwaliteit van de leefomgeving in het algemeen	18
2.3 Kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte	19
2.4 Conclusies	23
3. West-Betuwe	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Economische productieruimte	25
3.3 Woon- en leefomgeving	28
3.4 Strategische voorraadruimte	30
3.5 Conclusies	31
4. Motieven en opvattingen van ondernemers	33
4.1 Inleiding	33
4.2 Kenmerken ondernemers en hun bedrijven	34
4.3 Motivatie voor een bedrijfslocatie in de groene ruimte	36
4.4 Ondernemen en wonen in een veranderende West-Betuwe	41
4.5 Rol van de overheid	43
4.6 Conclusies	44
5. Tot slot	45
Literatuur	48
Bijlagen	
Bijlage 1 Aandachtspunten bij de interviews	53

Woord vooraf

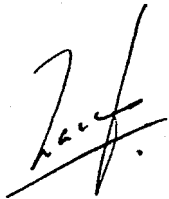
Met de toename van de welvaart mag de groene ruimte zich in een groeiende belangstelling verheugen. Tegelijkertijd is de kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte van de landelijke gebieden vaak onderwerp van discussie. Daarbij gaat meestal de aandacht naar de beleidsvoornemens van de verschillende overheden; er is veel minder aandacht voor de motieven en opvattingen die directbetrokkenen in de groene ruimte hebben over hun omgeving om in te wonen en werken.

Tegen deze achtergrond hebben het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) en het DLO-Staring Centrum (SC-DLO) een onderzoek uitgevoerd naar de motieven en opvattingen van ondernemers over de kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte van de West-Betuwe. Het onderzoek is geleid door mevr. M.M.M. Overbeek (LEI) en in samenwerking met drs. B.S. Elbersen en dr. E.M. Jokovi (beiden SC-DLO) uitgevoerd.

Het onderzoek is verricht in het kader van het DLO-programma Veranderende Samenleving Veranderd Grondgebruik en besproken met drs. J.M.J. Farjon (SC-DLO).

Ten behoeve van het onderzoek zijn sleutelfiguren en ondernemers geïnterviewd. Ik wil hen hierbij bedanken voor hun inzet en interesse om mee te denken over het beheer van de groene ruimte.

De directeur,

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse

Samenvatting

Binnen het onderzoeksprogramma *Veranderende Samenleving Veranderd Grondgebruik* hebben het Landbouw-Economisch Instituut en het Staringscentrum onderzoek verricht naar de opvattingen en motieven van actoren in de groene ruimte over de kwaliteit van hun leefomgeving. Die kwaliteit wordt gevormd door een aantrekkelijke economische productieruimte, woon- en leefomgeving en het behoud van strategische voorraden. De indruk is dat opvattingen van overheden hierover niet altijd sporen met die van actoren direct betrokken bij het dagelijks functioneren van de groene ruimte. Daarom is inzicht gewenst in hoe deze actoren de kwaliteit van hun leefomgeving ervaren. Aangezien de actoren een verschillend belang aan de functies van het gebied kunnen toedichten, afhankelijk van of zij er werken, wonen of recreëren, is er voor gekozen om het onderzoek af te bakenen tot actoren die in de groene ruimte zelfstandig werken en wonen.

Ondernemen in de groene ruimte van landelijke gebieden heeft voor- en nadelen. Volgens de hoofdzakelijk buitenlandse literatuur hangen de voordelen vooral samen met de relatief hoge kwaliteit van de woon- en leefomgeving die deze gebieden te bieden hebben. Andere voordelen van ondernemen zijn minder concurrentie van soortgelijke activiteiten, lagere arbeidskosten, een betere arbeidsmentaliteit en lagere kosten voor bedrijfsruimte. De nadelen van ondernemen in de groene ruimte van landelijke gebieden worden met name bepaald door de grotere afstand tot afzetmarkten, de slechtere ontsluiting, minder agglomeratievoordelen, minder aanbod van (hoog opgeleid) personeel en meer overheidsrestricties in gebieden buiten de bebouwde kom. Verder worden de eisen die ondernemers aan een bedrijfslocatie in de groene ruimte stellen mede bepaald door het type economische activiteit en de omvang van de onderneming. Zo zijn agrarische activiteiten en specifieke recreatieve activiteiten sterk aan een groene omgeving gebonden.

Verder zullen in de landelijke gebieden eerder kleine ondernemingen worden aangetroffen dan grote, gegeven het restrictieve beleid van de overheid tegen de ontwikkeling van niet-agrarische activiteiten in de groene ruimte.

Tot nu is er weinig aandacht geweest voor de eisen die ondernemers stellen aan de woon- en leefomgeving en de strategische voorraadfunctie van een groene omgeving. Wel blijkt uit de literatuur dat deze factoren in het locatiegedrag van bedrijven belangrijker worden. Hierdoor is zowel in het onderzoek als in het beleid steeds meer behoefte aan kennis over het belang dat aan deze factoren wordt gehecht door ondernemers.

Onderzoeksvragen en methoden

De volgende onderzoeksvragen zijn geformuleerd:

- in hoeverre speelt de kwaliteit van de leefomgeving een rol bij ondernemers die in de groene ruimte gevestigd zijn;
- welke opvattingen hebben ondernemers over de (veranderende) kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte;

- voorzover ondernemers verschillen in hun opvattingen en motieven, welke verklaringen zijn hiervoor aan te wijzen?

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in de West-Betuwe aan de rand van de Randstad en dient als een voorbeeld voor regio's met een toenemende druk aan functies. De regio ligt in het westen van Gelderland ten zuiden van de provincie Utrecht. Zij bevat naast twee meer 'stedelijke' gemeenten Culemborg en Tiel, vier 'groene' gemeenten met een lagere adressendichtheid, te weten Buren, Geldermalsen, Lingewaal en Neerijnen. Ondernemers zijn hoofdzakelijk in het buitengebied van de vier groene gemeenten geselecteerd. Bij de selectie van te interviewen ondernemers is gestreefd naar zoveel mogelijk verscheidenheid aan activiteiten, met name of deze ruimte-extensief dan wel -intensief zijn en meer productie- of consumptiegericht zijn.

Aan de hand van de beschikbare literatuur is inzicht gekregen in de motieven van ondernemers om in de groene ruimte actief te zijn. Om de kansen op en de belemmeringen voor een aantrekkelijke economische productieruimte, woon- en leefomgeving en het behoud van strategische voorraden in de West-Betuwe te analyseren, zijn gesprekken met sleutelfiguren gehouden en data verzameld. Via interviews met twintig ondernemers is inzicht gekregen in de motieven en opvattingen om in de West-Betuwe te wonen en werken.

De West-Betuwe als regio

De vier groene gemeenten bieden plaats aan 45% van alle banen in de West-Betuwe. De sector landbouw is belangrijker voor de werkgelegenheid in de groene gemeenten. Minder belangrijk is de gecombineerde sector openbaar bestuur, onderwijs, gezondheidszorg en overige dienstverlening. Andere relevante bedrijfssectoren in zowel de groene gemeenten als in de gehele regio zijn industrie en handel en reparatie. In de jaren negentig nam de werkgelegenheid in de regio sterk toe, met name in de vier groene gemeenten. Vooral de zakelijke dienstverlening, handel, reparatie en horeca groeiden sterk. In de landbouw nam de werkgelegenheid minder sterk toe en in de industrie daalde zij zelfs. De groene gemeenten Lingewaal, Neerijnen en Buren vinden dat ze niet aan de vraag naar bedrijfsruimte kunnen voldoen voor lokaal gevestigde en opkomende bedrijven.

De vier groene gemeenten bieden woonruimte aan 47% van de bevolking in de West-Betuwe. Van deze vier is Geldermalsen met ruim 23.500 bewoners het grootst, de overige gemeenten tellen elk ruim 10.000 mensen. De meeste mensen wonen in een van de vele kernen in de regio, 14% woont in het buitengebied. In de jaren negentig groeide de bevolking, zij het vooral in de gemeenten Tiel, Culemborg en in Geldermalsen waar nieuwkomers van elders gemakkelijker kunnen instromen. De groene gemeenten Buren, Lingewaal en Neerijnen zagen meer mensen vertrekken dan komen en groeiden enkel door een geboorteoverschot. Ondanks de groei van hun woningvoorraad, ervaren deze gemeenten dat ze te weinig woonruimte hebben voor de eigen bevolking.

De West-Betuwe kent een aantrekkelijk rivierenlandschap. Daarbij is de landbouw met vier vijfde van het totaal verreweg de grootste grondgebruiker. Recreatie en natuur nemen slechts enkele procenten grond in beslag, maar kunnen daarnaast ook medegebruiker van agrarische grond en de waterinfrastructuur zijn. Behoud van openheid en de landschappelijke structuur van de groene ruimte in de West-Betuwe is doelstelling van het

provinciaal beleid. Het toenemende autoverkeer verstoort de rust in de groene ruimte. Vrijkomende agrarische gebouwen worden volgens informanten van de gemeenten vooral omgezet in woonhuizen. Harde informatie is echter niet voorhanden. Gebruik voor niet-agrarische activiteiten is vanuit het beleid nauwelijks toegestaan.

Motieven en opvattingen van ondernemers over de groene ruimte

De twintig interviews zijn gehouden met zes ondernemers uit de landbouw, vijf uit de recreatie, vijf uit de nijverheid en vier uit de zakelijke dienstverlening. Alle geïnterviewde ondernemers hebben hun bedrijf in of aan de rand van het buitengebied. Een ondernemer is op een bedrijventerrein gevestigd. Bij de ondernemers in het buitengebied is meestal sprake van kleinschalige werkgelegenheid met minder dan vijf mensen in vaste dienst. Op deze bedrijven werken buiten de ondernemer, vooral gezins- en familieleden mee. Slechts enkele van deze ondernemers hebben werknemers in dienst. Vaak zijn er op de bedrijven meerdere ondernemers of vennoten actief. Conform het profiel van de participatie op de arbeidsmarkt zijn dit vaker mannen dan vrouwen.

Het tijdstip van de start of overname van de bedrijven op de huidige locatie illustreert de verandering in beroepen van ondernemers in de groene ruimte. Elf ondernemers hebben zich voor 1985 op de huidige locatie gevestigd. Dit betreft vooral ondernemers in de landbouw en nijverheid, de economische activiteiten die van oudsher op het platteland plaatsvonden. De negen ondernemers die zich na 1985 hebben gevestigd, bevinden zich vooral in de recreatie, handel en zakelijke dienstverlening, de economische sectoren die de laatste jaren sterk zijn gegroeid. Deze tweedeling is ook terug te zien bij de historische binding aan de regio die sterker geldt voor ondernemers in de landbouw en nijverheid. Ondernemers met een recreatie- of adviesbedrijf zijn minder vaak in de regio opgegroeid.

Slechts een deel van ondernemers heeft de huidige locatie gekozen op basis van factoren relevant voor het bedrijf. Veel vaker was er sprake van een historische binding met de locatie, dan wel wilde men graag in de regio (blijven) wonen. Een groene omgeving is alleen voor ondernemers met ruimte-extensieve activiteiten (landbouw en recreatie) van wezenlijk belang. Voor de ruimte-intensieve bedrijven (nijverheid en zakelijke dienstverlening) speelt bij de locatiekeuze eerder dat men centraal gelegen zit. Een andere reden waarom men minder kritisch is bij de locatiekeuze voor het bedrijf is het feit dat de meeste ondernemers een kleinschalig bedrijf runnen en veelal starters zijn. Uit de literatuur blijkt dat dit type ondernemers vaak minder eisen aan de bedrijfsomgeving stelt. Hoewel de woonomgeving en fysieke structuur van het gebied maar bij een klein deel van de ondernemers belangrijk was om zich in de West-Betuwe te vestigen, nemen deze factoren bij de huidige waardering van de locatie, ongeacht de economische activiteit, een belangrijke plaats in. Ondernemers die vanuit de historie gebonden zijn aan de West-Betuwe zijn negatiever over de gevolgen van urbanisatie dan de nieuwkomers die inspelen op de groeiende vraag naar groen, ruimte en rust voor hun bedrijfsomgeving (recreatie) of woonomgeving (zakelijke dienstverlening). De nieuwkomers zien echter ook negatieve effecten als de vraag blijft toenemen. Zowel ondernemers die lang als kort in de West-Betuwe zijn gevestigd, waarderen het om in het buitengebied te wonen. Wel vinden zij het in hun omgeving drukker worden.

In het algemeen wordt het beleid ten aanzien van het buitengebied door de ondernemers ondersteund. De beoordeling van de rol van lokale overheden hangt vaak samen met de horizon die ondernemers zelf hanteren. Zij die historisch gebonden zijn aan de West-Betuwe zijn minder negatief gestemd over het gemeentelijk beleid dan de nieuwkomers die veelal vinden dat de gemeenten niet op de nieuwe ontwikkelingen in de groene ruimte zijn voorbereid.

De indruk is dat de regio nog onvoldoende is toegerust op de overgang van een gesloten productieve structuur naar een meer open consumptieve structuur. De toenemende heterogeniteit aan economische activiteiten is een bron voor potentiële conflicten onder ondernemers en tussen ondernemers en bewoners in de groene ruimte. Tegelijkertijd lijkt de regisseurs- en controlefunctie van de lokale overheden nog niet afgestemd op de toenemende consumptie van de groene ruimte. In verband met dit transformatieproces zouden in de besluitvorming over ruimtelijke ontwikkelingen in de regio de positieve en negatieve effecten van het toenemende consumptieve gebruik van de groene ruimte sterker kunnen worden meegewogen. Verder kan het opzetten van samenwerkingsverbanden tussen ondernemers en bewoners gericht op het beheer van de groene ruimte nuttig zijn. Daarbij zijn een gezamenlijke herkenbaarheid en emotionele binding een belangrijke voorwaarde om verdere samenwerking te laten slagen.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Binnen het onderzoeksprogramma Veranderende Samenleving Veranderd Grondgebruik is het Landbouw-Economisch Instituut en het Staringcentrum gevraagd onderzoek te verrichten naar de opvattingen en motieven van actoren in de groene ruimte over de kwaliteit van hun leefomgeving¹. Kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte is een containerbegrip, maar kan in navolging van de documentatie die het ministerie van Landbouw, Visserij en Natuurbeheer op dit punt rijk is, worden omschreven als de behoeften waar het platteland geacht wordt in te voorzien (LNV, 1997; LNV, 1998). Onder kwaliteit verstaat men een aantrekkelijke economische productieruimte, woon- en leefomgeving, en het behoud van strategische voorraden. Bij een aantrekkelijke economische productieruimte spelen de locatie zelf en voorzieningen als de arbeidsmarkt en de infrastructuur een belangrijke rol. Een aantrekkelijke woon- en leefomgeving wordt niet alleen bepaald door de huizenbouw, maar ook door voorzieningen zoals scholen en winkels, familie en vrienden, en mogelijkheden tot recreatie. Bij het behoud van strategische voorraden gaat het om de natuurlijke rijkdommen van water, bodem en landschap die zorgen voor rust, ruimte, cultuur en biodiversiteit.

In de maatschappelijke waardering voor deze combinatie van functies in de groene ruimte treden voortdurend verschuivingen op, mede onder invloed van tijd en locatie. Waar vroeger de groene ruimte vooral door economische activiteiten in de landbouw en nijverheid werd gedomineerd en als een restruimte voor de steden gold, wordt zij nu meer door stedelingen bepaald die de strategische voorraden in de groene ruimte als een belangrijk onderdeel van hun woon- en werkomgeving zien. Daarbij lijken er in dichtbevolkte regio's meer spanningen te bestaan om al deze functies met elkaar te kunnen verenigen dan in dunbevolkte regio's.

Het begrip kwaliteit van de leefomgeving kan door ondernemers, bewoners, bezoekers en overheden verschillend worden ingevuld. De indruk is dat de opvattingen van overheden en bezoekers over de kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte niet altijd sporen met die van actoren direct betrokken bij het dagelijks functioneren van deze omgeving. Hoe actoren werkzaam en woonachtig in de groene ruimte van de landelijke gebieden de kwaliteit van hun leefomgeving ervaren, is echter minder bekend. Daardoor is er weinig zicht op de criteria die actoren toepassen bij het vormgeven van hun activiteiten.

De globale doelstelling van dit onderzoek is om de kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte van de landelijke gebieden vanuit het oogpunt van de directbetrokkenen te beschrijven. In de groene ruimte van de landelijke gebieden zijn echter uiteenlopende categorieën van actoren actief. Bij elke functie is wel een categorie van lokale actoren te

¹ Dit programma vindt plaats binnen de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO) en werd in 1998 getrokken door het DLO-Staring Centrum in samenwerking met het Landbouw-Economisch Instituut voor Bos en Natuuronderzoek.

bedenken die daar een primair belang bij heeft, zoals ondernemers die hechten aan de economische productieruimte en bewoners die de woonfunctie en strategische voorraadfunctie centraal stellen. Aangezien actoren een verschillend belang aan de functies van het gebied kunnen toedichten, is er voor gekozen om het onderzoek af te bakenen tot actoren die in de groene ruimte zelfstandig werken en wonen. Binnen de categorie van ondernemers die in de groene ruimte wonen, is gestreefd naar zoveel mogelijk verscheidenheid aan economische activiteiten. Waar vroeger de groene ruimte vooral door agrarische activiteiten werd gedomineerd, lopen de economische activiteiten nu vaker uiteen. Daarbij kunnen ondernemers op verschillende wijze aandacht schenken aan de economische productiefunctie, de woonfunctie en de strategische voorraadfunctie van het gebied.

De specifieke doelstelling van het onderzoek is dan om de opvattingen van ondernemers over de kwaliteit van hun leefomgeving in de groene ruimte te verkennen. In Nederland is weinig bekend over de opvattingen van ondernemers in de groene ruimte van de landelijke gebieden. Literatuur waar de opvattingen van ondernemers over de kwaliteit van hun leefomgeving aan de orde komen, betreft veelal de locatieoverwegingen van bedrijven. Daarbij wordt niet expliciet rekening gehouden met de waardering van de betrokkenen voor de woonfunctie en voorraadfunctie die de omgeving biedt. Een trend, zij het vooral in buitenlandse literatuur gesignaleerd, is dat ondernemers bij hun locatieoverwegingen niet alleen de productieruimte, maar ook de woon- en voorraadfunctie van het gebied mee laten wegen. Als ondernemers meer dan alleen de strikt economische functie voor de locatie van hun bedrijf hanteren, rijst de vraag in hoeverre zij de overige functies belangrijk vinden. Door dit te achterhalen, komt er informatie beschikbaar over de opvattingen van ondernemers over de verschillende functies in de groene ruimte en het draagvlak om deze te verenigen dan wel juist te scheiden.

1.2 Onderzoeksvragen

Gegeven de doelstelling van het onderzoek, het verkennen van de opvattingen van ondernemers over de kwaliteit van hun leefomgeving in de groene ruimte van de landelijke gebieden, zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- in hoeverre speelt de kwaliteit van de leefomgeving een rol bij de motieven van ondernemers om zich in de groene ruimte te vestigen;
- welke opvattingen hebben ondernemers over de (veranderende) kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte;
- voor zover ondernemers verschillen in hun opvattingen en motieven, welke verklaringen zijn hiervoor aan te wijzen?

Motieven verwijzen daarbij naar concrete activiteiten van ondernemers, bijvoorbeeld de redenen om zich te vestigen in de groene ruimte, terwijl opvattingen eerder duiden op de veranderingen die ondernemers binnen hun leefomgeving waarnemen.

Het resultaat van het onderzoek is een verkenning van de opvattingen en motieven onder ondernemers. Er wordt niet naar een representatief beeld van ondernemers gestreefd, maar eerder naar het weergeven van de verscheidenheid aan opvattingen en motieven over de kwaliteit van de leefomgeving.

1.3 Onderzoekspopulatie, gebiedskeuze en dataverzameling

Onderzoekspopulatie

Om de verscheidenheid aan opvattingen en motieven in kaart te brengen, worden twintig ondernemers geselecteerd die een verschillend belang kunnen hebben bij een aantrekkelijke woon- en voorraadfunctie. Daarbij wordt gelet op het type economische activiteit en het tijdstip van vestiging door ondernemers.

Aangezien de belangen van ondernemers verweven zijn met de economische activiteiten die zij uitoefenen, kunnen deze de opvattingen van ondernemers over de kwaliteit van de leefomgeving beïnvloeden. Daarom is bij de selectie van ondernemers uitgegaan van een diversiteit aan economische activiteiten, met name of deze ruimte-extensief dan wel -intensief zijn en meer op productiegerichte activiteiten of op consumptiegerichte activiteiten afgestemd zijn. Voor ruimte-extensieve activiteiten is het gebruik van grond en ruimte een voorwaarde om de economische activiteit uit te oefenen, voor ruimte-intensieve activiteiten is de groene ruimte geen noodzakelijke locatie. Bij activiteiten met een productiegerichte vraag speelt de eindgebruiker een veel minder directe rol dan bij activiteiten met een consumptiegerichte vraag.

Een tweede onderscheid betreft het tijdstip van vestiging door ondernemers. Opvattingen van ondernemers die alleen in het gebied hebben gewoond of zich lang geleden in het gebied hebben gevestigd, kunnen verschillen van die van ondernemers die zich kort geleden hebben gevestigd. Waar de eerste groep aan veranderingen binnen het gebied refereert, zal de tweede groep mogelijk eerder de verschillen met het vorige gebied benadrukken.

Gebied

Groene ruimte kan in morfologische, functionele dan wel in culturele zin worden gedefinieerd en afgebakend. In morfologische zin gaat het veelal om gebieden waar weinig bebouwing te vinden is en minder mensen wonen. In principe kan dit zowel een park, een natuurgebied of een buitengebied van een gemeente zijn. In functionele zin speelt vooral welke activiteiten kenmerkend zijn, zoals landbouw en openluchtrecreatie. In culturele zin kan gedacht worden aan het feit of actoren in een groene ruimte andere waarden en normen hanteren dan actoren in andere ruimtes.

Hier is vooral de morfologische betekenis relevant, dat wil zeggen dat het gaat om eenheden met relatief veel groen. Aangezien het gaat om eenheden waar ondernemers actief zijn en dus bedrijvigheid is toegestaan, betreft dit veelal het buitengebied van gemeenten. Een morfologisch onderscheid als definitie van de groene ruimte betekent dat er naar gemeenten met lage dichtheden van activiteiten wordt gekeken, dus waar de adressendichtheid lager is. Deze definitie komt ten dele overeen met die van het landelijk gebied die verwijst naar gebieden met een lage adressendichtheid (OECD, 1996). Het verschil is echter dat bij groene ruimtes met een lage adressendichtheid de aandacht gefocust is op gemeenten met relatief veel buitengebied. Deze groene ruimtes kunnen zich zowel in een verstedelijkt gebied zoals het Groene Hart als in een landelijk gebied met weinig steden zoals Flevoland bevinden.

Gezien de toenemende schaal van het bestaan en de organisatie van voorzieningen die eerder op de regionale dan op de lokale behoefte is afgestemd, is een regio in plaats van een gemeente gekozen. Binnen een regio wordt de aandacht toegespitst op gemeenten met een lage adressendichtheid. De regio moet aantrekkelijk zijn om in te ondernemen, te wonen en te recreëren en representatief worden geacht voor regio's waar een toenemende spanning tussen de verschillende functies optreedt. In feite gaat het om een landelijke regio die in toenemende mate dreigt te verstedelijken.

De gekozen Economisch Geografische Eenheid West-Betuwe aan de rand van de Randstad voldoet aan deze eisen. Zij bevat naast twee meer 'stedelijke' gemeenten Culemborg en Tiel met een hogere adressendichtheid, vier 'groene' gemeenten met een lagere adressendichtheid, te weten Buren, Geldermalsen, Lingewaal en Neerijnen. Aangezien de regio als een voorbeeld geldt voor regio's met een toenemende druk aan functies, zal de aandacht hier vooral op zijn gericht. Er zal dus minder aandacht zijn voor de ontwikkelingen die zich in de gemeenten afzonderlijk voordoen.

Data

De onderzoeksvragen worden beantwoord aan de hand van de beschikbare (internationale) literatuur over de motieven van ondernemers om in de groene ruimte actief te zijn. Er wordt vooral ingegaan op de keuze van de groene ruimte als locatie om te wonen en werken. Vervolgens wordt aan de hand van gesprekken met sleutelfiguren en beschikbare data de kansen op en de belemmeringen voor een aantrekkelijke economische productieruimte, woon- en leefomgeving en het behoud van strategische voorraden in de West-Betuwe geanalyseerd. Tenslotte wordt aan de hand van interviews met twintig ondernemers inzicht gekregen in hun motieven en opvattingen om in de West-Betuwe te wonen en werken.

1.4 Indeling rapport

Na dit inleidende hoofdstuk zullen er nog vier volgen. In hoofdstuk twee wordt de beschikbare literatuur over dit onderwerp op een rijtje gezet. Hoofdstuk drie geeft een overzicht van de sociaal-economische structuur van het gebied en de kansen en belemmeringen om een vitaal platteland te realiseren. Hoofdstuk vier analyseert de opvattingen en motieven van ondernemers, zoals die in de interviews naar voren zijn gekomen. De conclusies staan in hoofdstuk vijf geformuleerd.

2. Locatiefactoren en ondernemers in de groene ruimte

2.1 Inleiding

Veranderingen in de groene ruimte kenmerken zich de laatste decennia door het afnemend belang van de agrarische productiefunctie ten gunste van de consumptiefunctie. In de Angelsaksische literatuur wordt deze verandering vaak aangeduid met het woord 'commodification', wat betekent dat de verschillende kwaliteiten van de groene ruimte steeds meer voor consumptieve doeleinden worden aangewend als wonen, recreëren, natuur en landschapsbescherming en dat het gebied zelf tot een consumptief goed wordt gemaakt (Bowler et al., 1992; Clout, 1993; Hoggart et al., 1995). Deze veranderingen hangen samen met de toegenomen welvaart en technologische mogelijkheden die maken dat de mobiliteit van mensen, goederen en informatie is toegenomen. Bewoners worden hierdoor vaker in staat gesteld om wonen en werken te ontkoppelen. Ondernemers kunnen vaker kiezen om steden te verlaten en te gaan wonen en werken op rustiger groene plekken. Als ondernemers zich echter in het buitengebied gaan vestigen, spoort dit proces van decentralisatie minder met het beleid van de overheid om groene gebieden open te houden en de automobilititeit terug te dringen.

In dit hoofdstuk wordt aan de hand van literatuur ingegaan op de motieven van ondernemers ten aanzien van de omgeving waar hun bedrijf is gelocaliseerd. Opvallend is dat er in de literatuur over het locatiegedrag en -voorkeuren van ondernemers veel aandacht wordt besteed aan die eigenschappen van de omgeving die rechtstreeks de economische prestatie van een bedrijf bepalen. Veel minder aandacht, vooral in de Nederlandstalige literatuur, is er voor de eisen die de ondernemers aan de woon- en leefomgeving en de strategische voorraadfunctie van een gebied stellen.

De laatste tijd blijkt dat factoren die niet direct de economische prestaties van een bedrijf bepalen wel een belangrijke rol spelen bij bedrijfsvestiging en of -verplaatsing (Anderson, 1991; North and Smallbone, 1993; Johnson and Rasker, 1995; Atzema en Wever, 1994). Niet alleen onderzoekers, maar ook overheden besteden meer aandacht aan de factoren die niet direct de economische 'performance' van een bedrijf beïnvloeden. Zo gaf het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij opdracht om een onderzoek te doen naar de betekenis van de Randstadgroenstructuur voor de vestiging van bedrijven (Anderson, 1991). Verder proberen veel gemeenten buiten de Randstad bedrijvigheid aan te trekken door te adverteren met groene bedrijfslocaties.

In de volgende paragrafen wordt ingegaan op de eisen die ondernemers in het algemeen aan de omgeving stellen om hun bedrijf uit te kunnen oefenen (2.2). Vervolgens wordt ingegaan op de groene ruimte als bedrijfsomgeving voor ondernemers met verschillende activiteiten en worden de voor- en nadelen op een rijtje gezet (2.3). Het hoofdstuk zal worden afgesloten met de belangrijkste bevindingen uit dit hoofdstuk (2.4).

2.2 Kwaliteit van de leefomgeving in het algemeen

Zoals eerder is aangegeven wordt in dit onderzoek de omgeving beschouwd vanuit het perspectief waar ondernemers werken en wonen combineren. Voor het functioneren van het bedrijf zal de ondernemer andere eisen stellen aan de ruimte dan vanuit het perspectief van de ondernemer als bewoner. De vraag is welke aspecten hierbij van doorslaggevend belang zijn.

Een ondernemer die een nieuwe bedrijfslocatie zoekt, zal in dit zoekproces gestuurd worden door de kenmerken van de bedrijfsstructuur en de eigen voorkeuren ten aanzien van de leef- en werkomgeving. Een onderscheid kan worden gemaakt tussen de eisen die een ondernemer stelt aan de omgeving die rechtstreeks het economisch resultaat van zijn/haar bedrijf beïnvloeden en de eisen aan de woon- en leefomgeving. In de economisch geografische literatuur worden de factoren die rechtstreeks invloed hebben op het bedrijfsresultaat de harde locatiefactoren genoemd, terwijl de woon- en leefomgeving verbonden zijn met de zachte locatiefactoren. De strategische voorraadfunctie kan zowel tot de harde als de zachte factoren worden gerekend.

Bij harde locatiefactoren kan gedacht worden aan factoren die samenhangen met de fysieke ligging van het bedrijf die ervoor zorgen dat de bedrijfsvoering efficiënt kan verlopen. Belangrijke harde locatiefactoren zijn de kwaliteit van de aanwezige infrastructuur, de nabijheid van afzetmarkten, de nabijheid van toeleverende bedrijven, de aanwezigheid van soortelijke en aanvullende economische activiteiten die voor agglomeratievoordelen kunnen zorgen en de aanwezigheid van geschikte arbeidskrachten (Cox en Sibco, 1997).

Bij zachte locatiefactoren gaat het om factoren die samenhangen met de kwaliteit van de woon- en leefomgeving van de ondernemer en de (eventuele) werknemers. Deze beïnvloeden dus niet rechtstreeks de bedrijfsvoering maar worden met name bepaald door de persoonlijke voorkeuren en ideeën van de ondernemer over het woon- en leefmilieu.

Veranderende eisen aan de omgeving

Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat er in de jaren negentig een duidelijke toename is in het aantal bedrijven dat de drukker wordende Randstad verlaat. Vooral Gelderland, Utrecht en Noord-Brabant zijn in trek als nieuwe vestigingsplaats voor vertrekkende bedrijven. Uit de regionale economische jaarcijfers van 1991-1995 (CBS, 1997) blijkt het verschil in ruimtelijk-economische dynamiek van de belangrijkste sectoren en de tendens tot deconcentratie. Industriële bedrijven vertoonden de sterkste deconcentratie tendens. De distributiesector vertrok vooral uit de binnensteden en vestigde zich met name langs de belangrijkste transportcorridors. De dienstensector vertoonde een meer diffuus beeld en liet zowel concentratie als deconcentratie zien. Vooral onder de zakelijke dienstverlening was veel belangstelling voor provincies buiten de Randstad (Kemper en Pellenbarg, 1995).

De verschuivingen in vestigingsplaatsen moeten samenhangen met veranderingen in de locatievoorkeuren (Meester, 1994). Er is sprake van een afname van de populariteit van de Randstad en een toegenomen waardering voor de zogenaamde randgebieden, delen van de zuidelijke, oostelijke en noordelijke provincies. De vraag die hier uit voortkomt is welke voordelen deze randgebieden bieden ten opzichte van de Randstad. Volgens Atzema en

Wever (1994) hebben verbeteringen in de infrastructuur, ontwikkeling van communicatietechnologie en betere ontsluiting van regio's in de laatste jaren tot een grotere vrijheid in de locatiekeuze van bedrijven geleid. De regionale verschillen in bedrijfsomgeving zijn hierdoor afgenomen. Voor de meer landelijke gebieden heeft dit tot gevolg dat zij beter dan voorheen in staat zijn bedrijvigheid aan te trekken. Door verbeteringen in de infrastructuur en de communicatietechnologie kunnen deze gebieden nu, net als de centraler gelegen verstedelijkte gebieden, beter voorzien in de harde locatie-eisen van ondernemers. Bovendien hebben veel landelijke gebieden een voordeel als het gaat om zachte locatiefactoren als een aantrekkelijke woon- en leefomgeving.

Uit een recent onderzoek onder 1.200 ondernemers door het ministerie van Economische Zaken (1997) is gebleken dat de locatieoverwegingen nog steeds vooral worden bepaald door de kwaliteit van de vestigingslocatie en de infrastructurele ontsluiting van de locatie. Het belang dat aan overige factoren wordt gehecht verschilt echter per geografische schaal. Zo staat Nederland onder buitenlandse bedrijven bekend als een land met hoge arbeidskosten en veel overheidsbemoeienis. Binnen Nederland bestaan echter nauwelijks regionale verschillen in regelgeving, belastingen of arbeidskosten. Volgens Schutjens et al. (1998) betekent dit dat bij de keuze voor een regio eerder factoren als woon- en leefklimaat, stimuleringsmaatregelen, nutsvoorzieningen, toeleveranciers, kennis en het arbeidsklimaat een belangrijke rol gaan spelen. Om te begrijpen welke specifieke factoren een rol kunnen spelen bij het hebben van een bedrijf in een groene omgeving wordt in de volgende paragraaf aandacht geschonken aan de overheidsbemoeienis met bedrijvigheid in de groene ruimte en de (mogelijke) voor- en nadelen van een bedrijf in de groene ruimte.

2.3 Kwaliteit van de leefomgeving in de groene ruimte

Overheidsbeleid met betrekking tot bedrijfsvestiging

Het lokaal economisch beleid is zeer restrictief voor vestiging van (niet-agrarische) economische activiteiten in het buitengebied. Het locatie- en het milieubeleid zullen een steeds groter stempel op het gemeentelijk beleid ten aanzien van bedrijven gaan drukken (Anderson, 1991). Nieuwe bedrijfsactiviteiten worden in de landelijke gebieden meestal alleen toegelaten op bedrijventerreinen in de grotere gemeenten. Het rapport over nieuwe economische dragers in het buitengebied bevestigt de toegenomen effectiviteit van het restrictieve beleid (Van den Berg et al., 1998). Zo wordt het feitelijk onmogelijk om individueel buiten de gemeentekernen en bedrijfsterreinen nieuwbouw te plegen en niet-groene functies te introduceren. In de kleine kernen en losse bebouwingslinten zijn verbouwingen ten behoeve van het vasthouden van de lokale bevolking en kleinschalige werkgelegenheid wel toegestaan, maar nieuwbouw is alleen aan de orde waar het om vervanging van opstallen gaat. Daarbuiten is zowel nieuwbouw als een verbouwing ten behoeve van intensiever gebruik van gebouwen niet toegestaan. Verder is het niet makkelijk om vrijkomende agrarische bebouwing aan te wenden voor niet-agrarische activiteiten en geldt er voor de agrarische sector in toenemende mate een strikt bouwvolume beleid. Voor de uitbreiding van grondongebonden agrarische bedrijfstakken wordt bij voorkeur ruimte op passende bedrijfsterreinen gezocht. Hoewel gemeenten over het algemeen een restrictief

beleid voeren ten aanzien van bouwactiviteiten in het buitengebied zijn ze wel gebaat bij het aantrekken van nieuwe economische activiteiten. Nieuwe economische activiteiten zorgen ervoor dat de lokale werkgelegenheid op peil blijft. Bovendien dragen nieuwe bedrijven en bewoners bij aan de gemeente inkomsten. Een belangrijk instrument waarmee gemeenten bedrijfsvestiging en ontwikkeling kunnen sturen is het inrichten en aanleggen van bedrijventerreinen, waarvan de omvang en locatie is bepaald door de provincie. Daarnaast stellen gemeenten de grondprijzen vast. Hoewel het nationaal en provinciaal beleid bedrijven zoveel mogelijk wil concentreren op bedrijventerreinen in de grotere kernen, lukt dit in de praktijk niet altijd. Een reden hiervoor is dat gemeenten elkaar vaak beconcurreren via goedkope grondprijzen¹.

Samenvattend komt het erop neer dat het gemeentelijk overheidsbeleid een grote invloed heeft op het creëren en faciliteren van economische activiteiten in groene gebieden. Buiten de bedrijventerreinen zal er weinig aan niet-agrarische economische activiteiten ontwikkeld worden tenzij het kleine activiteiten betreft die er al jaren gevestigd zijn of activiteiten die binnen de bestaande bebouwing uitgeoefend kunnen worden.

Voor- en nadelen van een bedrijfslocatie

Zoals al eerder is aangegeven kan de kwaliteit van een groene omgeving in de landelijke gebieden voor ondernemers bepaald worden door de kwaliteit van de economische productieruimte, de woon- en leef functie en de strategische voorraadfunctie. De kwaliteit van de groene ruimte als productieruimte hangt samen met de mate waarin deze ruimte aan de harde locatiefactoren kan voldoen. Ondanks het feit dat de infrastructuur en de telecommunicatiemogelijkheden in landelijke gebieden zijn verbeterd, zullen gemeenten ten aanzien van de harde locatiefactoren vaak onder blijven doen voor gemeenten in stedelijke gebieden. Veel van deze nadelen hangen samen met de intrinsieke eigenschappen als lage (bevolkings)dichtheden en decentrale ligging.

Ten eerste is de afstand tot belangrijke afzetmarkten en de geringe omvang van de lokale afzetmarkt vaak een nadeel. Als bedrijven producten niet lokaal kunnen afzetten, dan zullen de producten naar elders getransporteerd moeten worden. Over het algemeen zullen industriële bedrijven die sterk afhankelijk zijn van stedelijke afzetmarkten en/of grote hoeveelheden bulkproducten produceren zich bij voorkeur niet in landelijke gebieden ver van de transportassen vestigen. Voor bedrijven die diensten produceren, speelt in plaats van het transportafstand eerder de locatie van de klanten die van hun diensten gebruik maken. Ook hiervoor zal gelden dat deze klanten eerder in de dichtbevolkte gebieden zullen zitten dan in de landelijke gebieden.

Ten tweede zijn de agglomeratievoordelen in landelijke gebieden gering aangezien er weinig andere bedrijven zullen zijn die onderling kunnen samenwerken of die van dezelfde diensten gebruik kunnen maken. Ook ondersteunende diensten zullen eerder gevestigd worden in centraal gelegen gebieden waar meer bedrijven voorzien kunnen worden dan in landelijke gebieden.

Ten derde is er vaak minder aanbod van professionele arbeid in landelijke gebieden. Door de lagere bevolkingsdichtheden zal de lokale arbeidsmarkt ook een geringere om-

¹ Volgens P.H. Pellenbarg in een artikel van de NRC in 1998.

vang hebben dan in de stedelijke gebieden. De kans dat er geschikte en voldoende arbeidskrachten lokaal geworven kunnen worden zal daardoor kleiner zijn dan in de stedelijke gebieden.

Naast de beperkingen van de economische productieruimte in landelijke gebieden zijn elders in de Verenigde Staten (North en Smallbone, 1993), in het Verenigd Koninkrijk (Department of the Environment, 1992), maar ook in Nederland (Pellenbarg, 1988, 1991 en 1995) voordelen genoemd. Allereerst ondervinden bedrijven in landelijke gebieden vaak minder lokale concurrentie van soortgelijke bedrijven, omdat deze afwezig zijn. Dit maakt het opereren op de lokale markt minder complex. Als tweede voordeel gelden de lagere kosten. Naast de arbeidskosten zijn de kosten voor onroerend goed vaak lager in landelijke gebieden. Bedrijfsruimte kost hierdoor minder of kan extensiever worden gebruikt.

Als we kijken naar de zachte locatiefactoren die samenhangen met de woon-, en leef-functie en gedeeltelijk met de strategische voorraadfunctie, dan hebben landelijke gebieden meer te bieden dan verstedelijkte gebieden. Zij bieden meer rust, ruimte en recreatiemogelijkheden, goedkopere huizen en is er minder drukte, criminaliteit, stank- en geluidsoverlast dan in stedelijke gebieden.

In de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk waar het beleid voor vestiging van bedrijven in de landelijke gebieden minder restrictief is, is meer aandacht voor de rol van zachte locatiefactoren dan in Nederland. Met name ondernemers met 'footloose'-activiteiten beginnen vaker een bedrijf in of verplaatsen hun bedrijf naar een landelijk gebied vanwege de hogere kwaliteit van de leef- en woonomgeving (Department of the Environment, 1992; North and Smallbone, 1993; Johnson and Rasker, 1995).

In Nederland is er minder aandacht voor de rol van zachte locatiefactoren in de werkomgeving en zouden zij bij bedrijfsvestiging meer aandacht moeten krijgen (Wever, 1993). Wel groeit de aandacht voor een groene omgeving als locatiefactor, met name in de stedelijke gebieden. Voorbeelden zijn onderzoeken naar het belang en de mogelijkheden van groen bij bedrijventerreinen in de Randstad (Anderson, 1991; Heidemij Advies, 1994; Van der Beek, 1997) en de bestuurlijke kansen en de meerwaarde van groen in de woonomgeving (Van den Eeden, 1997; Van Leeuwen, 1997).

Omvang en type economische activiteit

Voor alle ondernemers speelt de bereikbaarheid over de weg en een goede arbeidmentaliteit een belangrijke rol bij de keuze van de bedrijfslocatie (Van Sloterdijk en Van Steen, 1994; B&A, 1997). Een goede arbeidsmentaliteit speelt sterker naarmate het personeelsbestand toeneemt. Kleinere ondernemers hechten meer waarde aan de representativiteit van de bedrijfslocatie. Een deel van de kleine ondernemers zijn starters die in het geheel relatief weinig eisen stellen. Zij beginnen vaak thuis of vlak bij het woonadres en komen vooral in de zakelijke dienstverlening en industrie voor (Schutjens en Wever, 1996, 1998). Pas als er sprake is van uitbreiding van het personeelsbestand wordt er naar een andere locatie gezocht en worden er meer eisen aan de bedrijfslocatie gesteld. Niet bekend is in hoeverre zij vrijkomende agrarische gebouwen (willen) bewonen.

Ondernemers blijken afhankelijk van het type economische activiteit verschillende prioriteiten te leggen. Bij de zakelijke dienstverlening staat vooral de representativiteit van

het gebouw en de omgeving voorop. Ook parkeerruimte voor bezoekers en goed opgeleid personeel zijn belangrijk voor deze sector. Voor activiteiten die veel ruimte vergen, zoals transport, is een lage grondprijs van belang. Laad- en losfaciliteiten zijn van belang voor productiebedrijven en bedrijven met groothandel- of vervoersactiviteiten.

Kijkend naar de activiteiten die in de groene ruimte van de landelijke gebieden plaatsvinden, speelt het gebruik van ruimte een belangrijke rol. Hierdoor zullen economische activiteiten als landbouw, recreatie en ook transportondernemingen vaker in landelijke gebieden aangetroffen worden. Aan de andere kant kunnen landelijke gebieden ook activiteiten aantrekken die footloose zijn, omdat deze niet afhankelijk zijn van lokale toeleveranciers, lokale afzetmarkten, de nabijheid van andere ondernemers of lokale voorzieningen.

Tot nu toe is er weinig aandacht geweest voor het belang dat ondernemers met specifieke activiteiten in landelijke gebieden aan de groene ruimte toekennen. Onderzoek onder agrarische ondernemers die verplaatst zijn, laat zien dat een kwart gedwongen is vertrokken, omdat hun bedrijfslocatie een andere functie kreeg, meestal voor stadsuitbreiding of natuurontwikkeling. Voor de overige (vrijwillige) verplaatsters speelt vooral de mogelijkheid tot areaaluitbreiding en de grondprijs (Louwers, 1997). Motieven met betrekking tot wonen, dagelijkse voorzieningen en de fysieke omgeving blijken bij de grondgebonden takken in de intensieve veehouderij en de glastuinbouw nauwelijks een rol te spelen. Bij de grondgebonden takken wordt wel op de woonomgeving en de grondsoort (klei) gelet ¹.

Daarmee lijken de motieven van verplaatste agrariërs sterk op die van ondernemers uit de industrie en productie die ook vooral de mogelijkheden tot uitbreiding als motief noemen (Hanemaayer en Rekkers 1998) ². Hoewel de woon- en leefomgeving bij de verplaatste ondernemers een beperkte rol speelt, kan men zich afvragen of deze factoren niet sterker spelen voor agrarische en andere ondernemers die besloten hebben om niet te verplaatsen.

Onder recreatieondernemers is weinig onderzoek gedaan naar locatiefactoren in het algemeen en in de groene ruimte in het bijzonder. Toch is een groene omgeving voor veel bedrijven wel relevant, want deze is in trek bij recreanten. Dit speelt meer bij bedrijven met alleen verblijfsaccommodatie, horeca, kleine attracties en verhuur van boten en dergelijke dan bij bedrijven met attractieparken en verblijfsaccommodatie waar de bezoeker op het eigen terrein wordt vermaakt. Belangrijke kenmerken van een attractieve omgeving hangen samen met het grondgebruik, stilte, rust en de aanwezigheid van recreatieve gebruiksmogelijkheden (Goossen et al., 1997). Aantrekkelijke vormen van grondgebruik zijn natuurlijke grondgebruiksvormen zoals in zand-, duin- en bosgebieden. Cultuurland afgewisseld met natuurlijk grondgebruik en/of oude kleine stadjes en dorpjes is al wat minder in trek. Het minst aantrekkelijk voor de openluchtrecreatie zijn cultuurland met weinig afwisseling en verstedelijkte gebieden (Nij Bijvank, 1996; Goossen et al., 1997). Recreatieve gebruiksmogelijkheden betreffen met name de mogelijkheden om te wandelen, fietsen en te varen in de omgeving. Ook de aanwezigheid van andere recreatieve bedrijven kan relevant zijn, zoals blijkt bij de ontwikkeling van een recreatief aanbod binnen agrarische bedrijven (Peters, 1996).

¹ Dit geldt voor de melkveehouderij, de akkerbouw is buiten beschouwing gebleven.

² Ondernemers uit de handel, verkeer en vervoer stellen de bereikbaarheid voorop en ondernemers met dienstverlenende bedrijven de parkeermogelijkheden en bereikbaarheid per openbaar vervoer.

2.4 Conclusies

Tot nu is er weinig aandacht geweest voor de eisen die ondernemers stellen aan de woon- en leeffunctie en de strategische voorraadfunctie van een groene omgeving. Wel blijkt uit de literatuur dat deze factoren in het locatiegedrag van bedrijven belangrijker worden.

Hierdoor is zowel in het onderzoek als in het beleid steeds meer behoefte aan kennis over het belang dat aan deze zachte factoren wordt gehecht door ondernemers. Ook blijken de laatste jaren relatief meer ondernemers hun bedrijf te verplaatsen naar of te beginnen op locaties buiten de Randstad. Of dit er ook toe leidt dat er steeds meer ondernemers ook buiten de bebouwde kom van gemeenten, waar zich de meeste groene ruimte bevindt, een bedrijf beginnen is echter de vraag. Het overheidsbeleid stimuleert weliswaar decentralisatie van werkgelegenheid naar gebieden buiten de Randstad, maar zij treedt zeer restrictief op tegen ontwikkeling van niet-agrarische activiteiten buiten de bebouwde kom.

Ondernemen in de groene ruimte van landelijke gebieden heeft voor- en nadelen. De voordelen hangen vooral samen met de relatief hoge kwaliteit van de woon- en leefomgeving die deze gebieden te bieden hebben. Andere voordelen van ondernemen zijn minder concurrentie van soortgelijke activiteiten, lagere arbeidskosten, een betere arbeidsmentaliteit en lagere kosten voor bedrijfsruimte. De nadelen van ondernemen in de groene ruimte van landelijke gebieden worden met name bepaald door de grotere afstand tot afzetmarkten, de slechtere ontsluiting, minder agglomeratievoordelen, minder aanbod van (hoog opgeleid) personeel en meer overheidsrestricties in gebieden buiten de bebouwde kom.

Eisen die ondernemers aan een bedrijfslocatie in de groene ruimte stellen, worden mede bepaald door het type economische activiteit en de omvang van de onderneming. Zo zijn bepaalde activiteiten aan een groene omgeving gebonden zoals agrarische activiteiten of specifieke recreatieve activiteiten. Ondernemers met sterke 'footloose'-activiteiten zullen eerder voor een groene omgeving kiezen dan ondernemers met activiteiten die sterk van de nabijheid van toeleveranciers en een afzetmarkt afhankelijk zijn. Verder zullen in de landelijke gebieden eerder kleine ondernemingen worden aangetroffen dan grote.

3. West-Betuwe

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt de economische productieruimte, woon- en leefomgeving en de strategische voorraadfunctie van de West-Betuwe beschreven. Deze regio ligt in het westen van de provincie Gelderland ten zuiden van de provincie Utrecht. Aan de noordkant vormen van west naar oost de Linge, de provinciegrens met Zuid-Holland, de Lek en het Amsterdam-Rijnkanaal de grens. De Waal vormt aan de zuidkant een natuurlijke grens (figuur 3.1). Door de regio lopen twee autosnelwegen: de A2 van Utrecht naar 's-Hertogenbosch en de A15 van Rotterdam naar het oosten van Nederland. Het knooppunt Deil, waar deze twee snelwegen elkaar kruisen, ligt midden in de regio. Vanaf dit knooppunt Deil is het circa, 20 km naar 's-Hertogenbosch, 30 km naar Utrecht, 50 km naar Rotterdam en 55 km naar Arnhem en Nijmegen. Spoorverbindingen gaan van Utrecht naar 's-Hertogenbosch en van Rotterdam naar Arnhem ¹. Te zijner tijd zal parallel aan de A15 ook de Betuwelijn door de regio gaan ².

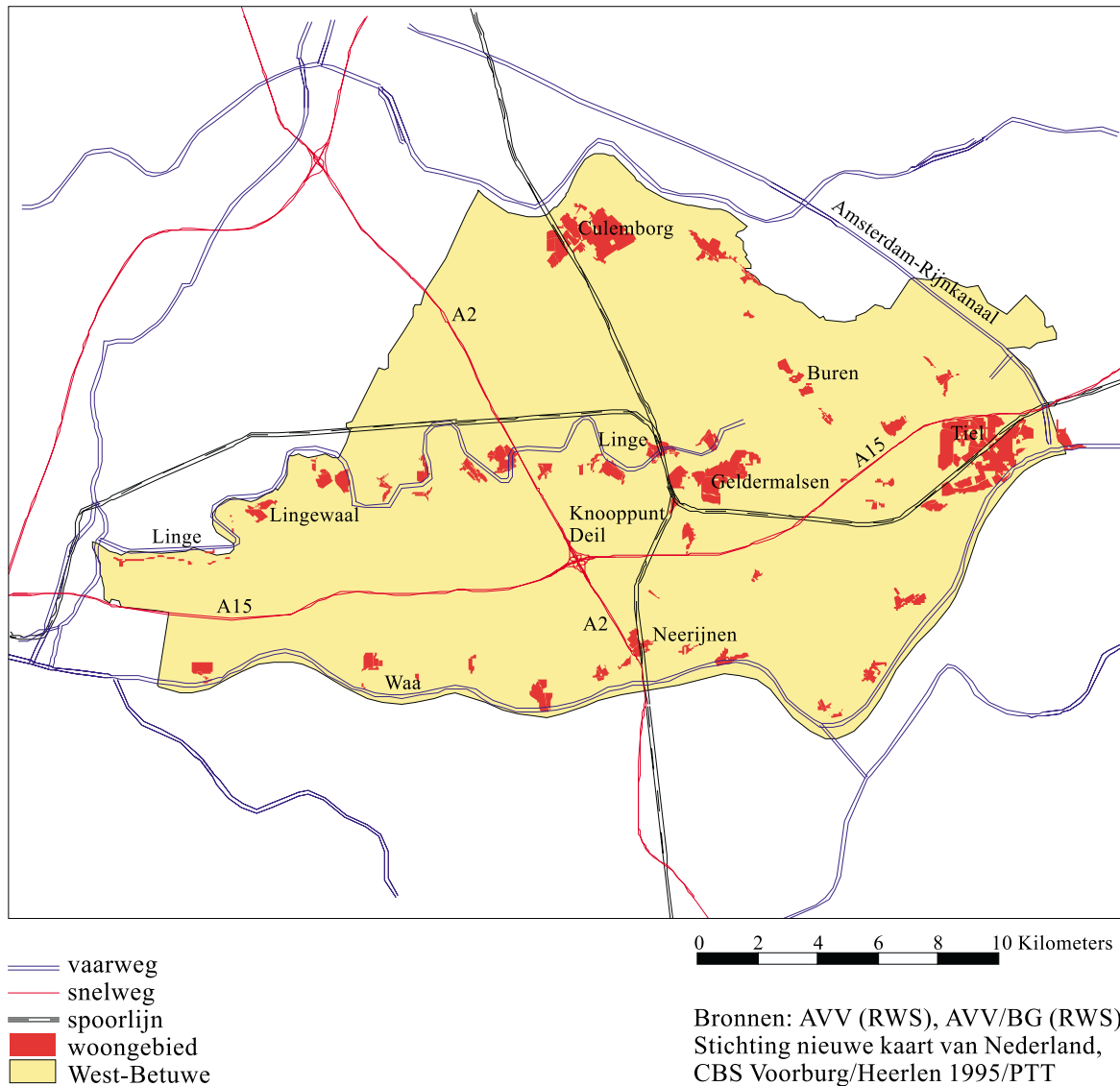
Zes gemeenten liggen binnen de regio: Buren, Geldermalsen, Lingewaal, Neerijnen, Culemborg en Tiel. Ze omvatten alle meerdere bewoningskernen. Volgens de indeling naar stedelijkheid van het CBS ³ zijn de gemeenten Buren, Geldermalsen, Lingewaal en Neerijnen niet stedelijk, ofwel in de termen van dit onderzoek landelijk met veel groene ruimte. De gemeenten Tiel en Culemborg zijn matig stedelijk. In verband met gemeentelijke herindeling zal de gemeente Buren in 1999 samengaan met de gemeenten Maurik en Lienden. Deze twee gemeenten horen bij de midden Betuwe.

In de volgende paragrafen worden de huidige situatie en recente veranderingen weergegeven over de economische productieruimte, woon- en leefomgeving en de strategische voorraadfunctie van het gebied. Informatie is verkregen via gesprekken met sleutelfiguren werkzaam bij de gemeenten met relatief veel groene ruimte en het Intergemeentelijk Orgaan Rivierenland (IOR) en analyse van beschikbare data.

¹ Personentreinen die bij de stations in de regio stoppen zijn hoofdzakelijk stoptreinen.

² De regio zal hier weinig van profiteren, omdat zij geen goederenoverslagpunt krijgt.

³ Het CBS onderscheidt vijf klassen van stedelijkheid. De stedelijkheid van een gemeente hangt samen met de omgevingsadressendichtheid van woningen (CBS, 1998). In volgorde van afnemende stedelijkheid zijn dit: zeer sterk stedelijk, sterk stedelijk, matig stedelijk, weinig stedelijk en niet stedelijk.

Figuur 3.1 De West-Betuwe

3.2 Economische productieruimte

Huidige situatie

Volgens de provincie Gelderland waren er anno 1997 in de West-Betuwe 5.770 bedrijfsvestigingen (PWE/Viersen, 1998). Als bedrijfsvestiging geldt hierbij elke afzonderlijk gelegen fabriek, werkplaats, kantoor, andere bedrijfsruimte of complex van bedrijfsruimten waarin of van waaruit een bedrijf, zelfstandig beroep of dienstverlenende activiteit wordt uitgeoefend. In de vier landelijke gemeenten komt 57% van de bedrijfsvestigingen voor. Bij de 5.770 bedrijfsvestigingen zijn in totaal ruim 43.600 banen voor zowel werknemers als meewerkende eigenaren en gezinsleden (PWE/Viersen, 1998). Hiervan is 87% een

baan met minimaal 15 uur. Bedrijfssectoren die veel werk bieden zijn met name reparatie en handel (26%), openbaar bestuur, onderwijs, gezondheid en overige diensten (21%) en industrie (19%) (tabel 3.1).

In de vier groene gemeenten is minder dan de helft van het aantal banen (45%), zodat de bedrijven in deze gemeenten gemiddeld kleiner zijn. De belangrijkste bedrijfssectoren voor de werkgelegenheid zijn reparatie en handel (25%), industrie (20%). Voorts heeft de landbouw hier meer betekenis voor de werkgelegenheid (16%). Minder belangrijk is de sector openbaar bestuur, onderwijs, gezondheid en overige diensten (13%).

Tabel 3.1 Werkgelegenheidsstructuur in de West-Betuwe en in de vier groene gemeenten in 1997 (procentueel)

	West-Betuwe 1997	Buren, Geldermalsen, Lingewaal, Neerijnen 1997
Landbouw	8,3	16,1
Industrie	19,3	20,0
Bouw	7,0	8,8
Reparatie en Handel	25,7	24,7
Horeca	3,1	3,4
Vervoer, opslag	4,8	4,5
Financiële dienstverlening	1,7	1,9
Zakelijke dienstverlening	9,5	8,0
Openbaar bestuur, onderwijs, gezondheidszorg, overig dienstverlening en overig	20,6	12,6
Totaal (absoluut)	43.647	19.571

Bron: PWE/Viersen (1998).

Voor de groene ruimte in het landelijk gebied hanteert de provincie Gelderland een restrictief bedrijfsvestigingsbeleid. Daarbij is aanleg van bedrijventerreinen met een lokale functie ten behoeve van de aanwezige of zich in de gemeente ontwikkelende nieuwe bedrijvigheid alleen onder bepaalde voorwaarden toegestaan. Zo mogen er geen beperkingen bestaan op grond van het beleid voor het landelijk gebied, cultuurhistorische, landschappelijke en aardwetenschappelijke¹ waarden en het milieubeschermingsbeleid. Bedrijfsverplaatsing van elders naar groene gemeenten is alleen mogelijk indien een bestaande bedrijfslocatie wordt overgenomen. In de vrijkomende agrarische gebouwen laat de provincie bedrijfsvestiging alleen toe indien het nieuw te vestigen bedrijf agrarisch is of nauw verwant is met de agrarische sector.

Anno 1995 was in het Rivierenland in totaal 1.335 ha bedrijventerrein uitgegeven, waarvan 62% (830 ha) in de West-Betuwe. Van de tot 2015 voorziene uitbreiding van het oppervlak bedrijventerreinen met 353 ha in het Rivierenland ligt 59% (208 ha) in de West-

¹ Aardwetenschappelijke waarden zijn waardevolle elementen die getuigen van de fysieke ontstaansgeschiedenis van een gebied, bijvoorbeeld oeverwallen, bodemprofielen.

Betuwe (Van de Gevel, 1997). De uitbreiding binnen de West-Betuwe is hoofdzakelijk gepland bij Tiel, Culemborg en Geldermalsen. Dit zijn ook de gemeenten waar bedrijven van elders zich kunnen vestigen. Van hen hebben Culemborg en Geldermalsen slechts een sub-regionale functie. Dat betekent dat bedrijven die niet meer passen in de andere gemeenten van de West-Betuwe hier worden opgevangen. In Neerijnen, Lingewaal en Buren is volgens de uitgangspunten alleen plaats voor de opvang van de eigen lokale bedrijvigheid. Idealiter zouden bedrijven die te groot worden voor de eigen gemeente verhuizen naar Geldermalsen en Culemborg die een sub-regionale functie hebben. Volgens de informant van de gemeente Lingewaal is daarmee het probleem van weinig ruimte voor bedrijven echter niet opgelost. Als bedrijven vanuit de historie op een plaats zijn gevestigd die niet meer geschikt is, zou verplaatsing beter zijn, maar kunnen de financiële risico's van een nieuw bedrijfspand en verhuizing voor sommige bedrijven te hoog zijn.

Voor de toekomst vrezen het Intergemeentelijk Orgaan Rivierenland (IOR) en de Kamer van Koophandel voor Zuidwest-Gelderland (KvK) dat er in het Rivierenland te weinig ruimte zal zijn voor bedrijven, vooral in de periode na 2005 (Van de Gevel, 1997). Zij stellen dat de 300 ha bedrijventerrein die volgens de provincie tot 2015 maximaal nodig is in het Rivierenland een minimumvereiste is. De hogere inschatting van IOR en KVK ten opzichte van de provincie hangt samen met andere uitgangspunten, met name een hogere prognose van de werkgelegenheids groei en een lagere prognose van het aantal arbeidsplaatsen per hectare bedrijventerrein.

Recente ontwikkeling

Tussen 1991 en 1997 groeide het aantal banen in de West-Betuwe met bijna 15.000, ofwel 13,6% (tabel 3.2). In de vier groene gemeenten was de groei zelfs 19,8%. Vooral in de gemeente Geldermalsen nam de werkgelegenheid flink toe (29%) en in mindere mate ook in de gemeente Buren (18%) en Neerijnen (14%). In Lingewaal nam de werkgelegenheid licht af in deze periode.

In absolute aantallen banen groeide vrijwel elke sector in de West-Betuwe tussen 1991 en 1997. Alleen in de industrie nam de werkgelegenheid af. Deze afname concentreerde zich in Tiel, Culemborg en Lingewaal. In de vier groene gemeenten samen is alleen in de bouw het absolute aantal arbeidsplaatsen afgenomen. Deze afname is geconcentreerd in Neerijnen.

Relatief gezien zijn de zakelijke dienstverlening, de handel en reparatie en de horeca het meest gegroeid. Hun aandeel in de totale werkgelegenheid is dan ook gestegen (tabel 3.2). Dit geldt zowel voor de West-Betuwe als geheel als voor de vier landelijke gemeenten. De sterkere positie van de handel en reparatie heeft direct te maken met de gunstige ligging nabij snelwegen. De gemeente Geldermalsen zag in deze sector bedrijven van Blokker, Albert Heijn en Odin komen. Ook de zakelijke dienstverlening heeft mogelijk baat bij de snelwegen.

De landbouw is voor de groene ruimte in het landelijk gebied vanouds een belangrijke sector. In de vier groene gemeenten is het aandeel van de landbouw in de werkgelegenheid ook bijna twee keer zo groot als in de West-Betuwe als geheel. Hoewel de agrarische werkgelegenheid in absolute termen is toegenomen, was deze groei in de totale groei van

de werkgelegenheid relatief klein. Daardoor is het aandeel van de landbouw in de totale werkgelegenheid afgenomen tussen 1991 en 1997.

Tabel 3.2 Werkgelegenheidsstructuur in de West Betuwe en in de vier groene gemeenten in 1991 en 1997 (procentueel)

	West-Betuwe		Buren, Geldermalsen, Lingewaal, Neerijnen	
	1991	1997	1991	1997
Landbouw	9,2	8,3	18,7	16,1
Industrie	24,0	19,3	22,2	20,0
Bouw	7,8	7,0	11,3	8,8
Reparatie en Handel	23,4	25,7	19,9	24,7
Horeca	2,4	3,1	2,3	3,4
Vervoer, opslag	4,6	4,8	4,4	4,5
Financiële dienstverlening	1,9	1,7	2,1	1,9
Zakelijke dienstverlening	6,6	9,5	5,8	8,0
Openbaar bestuur, onderwijs, gezondheidszorg, overige dienstverlening en overig	20,1	20,6	13,3	12,6
Totaal (absoluut)	38.413	43.647	16.339	19.571

Bron: PWE/Viersen (1998).

3.3 Woon- en leefomgeving

Huidige situatie

Per 1 januari 1998 wonen er 117.855 mensen in de West-Betuwe (CBS, 1998c). Iets minder dan de helft, 47% ofwel 55.160 mensen, woont in een van de vier groene gemeenten. Van deze vier is Geldermalsen met ruim 23.500 bewoners het grootst. Buren, Lingewaal en Neerijnen tellen elk ruim 10.000 mensen. De meeste mensen (86%) wonen binnen een van de vele kernen binnen deze gemeenten, 14% woont in het buitengebied (data van IOR voor 1996).

Volgens de huidige woningcontingentering van het ministerie van Volkshuisvesting en de provincie Gelderland zijn in de groene gemeenten de mogelijkheden tot woningbouw, en daarvan afgeleid bevolkingsgroei, in de nabije toekomst beperkt. Geldermalsen en de stedelijke gemeenten Tiel en Culemborg hebben een functie voor de opvang van bewoners uit de andere groene gemeenten. Deze gemeenten ervaren evenwel dat er te weinig woningen zijn voor de eigen bevolking, doordat vrijkomende woningen worden gekocht door mensen van elders. Volgens een informant van het IOR is woningbouw een van de weinige mogelijkheden die deze gemeenten hebben voor het vergroten van hun inkomsten, via de verkoop van bouw kavels en de onroerende zaak belasting. Het IOR probeert daarom in overleg met de deelnemende gemeenten, de provincie Gelderland en het ministerie van

VROM meer ruimte te creëren voor woningbouw. Er wordt gestreefd naar afspraken over gebieden waarbinnen de komende jaren, naar gelang de behoefte flexibel kan worden gebouwd. Daarbij zou ook de keuze tussen invulling als bedrijventerrein of woonwijk nog bespreekbaar moeten zijn. Uitgangspunt bij de selectie van gebieden is dat de bebouwing de landelijke kwaliteiten van de omgeving niet aantast.

Behalve woonomgeving is de West-Betuwe ook leefomgeving waar wordt gerecreëerd. Voor de recreatieve aantrekkelijkheid van de omgeving is grondgebruik en het water een belangrijk gegeven. Ten opzichte van andere grondgebruiksvormen zoals bos, natuur en duinen is cultuurland relatief onaantrekkelijk voor wandelaars, fietsers en toeristen (Goossen et al., 1997; Nij Bijvank, 1996). Het landelijk gebied van de West-Betuwe is hoofdzakelijk cultuurland en dus minder aantrekkelijk, uitgezonderd de streek ten zuiden van Culemborg, waar diverse kleine bossen verspreid in het cultuurland liggen. Voor toeristen verhoogt water de aantrekkelijkheid van een locatie. De strook langs de Waal is hierdoor redelijk aantrekkelijk voor verblijfsrecreatie (Nij Bijvank, 1996), terwijl de Linge met name voor de kleine watersport een aantrekkelijke rivier is.

De recreatieve kwaliteit van een gebied is echter van meer afhankelijk dan alleen het grondgebruik en het water. De geluidsoverlast van de twee snelwegen doet afbreuk aan de geschiktheid van de directe omgeving rond deze snelwegen voor recreatie. De aanleg van de Betuwelijn zal in de toekomst de hinder van geluidsoverlast plaatselijk nog doen toenemen, tenminste daar waar geen geluidswering wordt geplaatst. Evenmin bevorderlijk voor de recreatieve geschiktheid van de regio is dat er relatief weinig paden en aaneengeschaalde routes zijn voor fietsers en wandelaars (mondelinge informatie uit interviews).

Recente ontwikkeling

Tussen 1 januari 1991 en 31 december 1997 nam de bevolking in de West-Betuwe toe met 8,2%. Dit wordt in ongeveer gelijke mate veroorzaakt door een vestigingsoverschot (4,4%) en een geboorteoverschot (3,8%). Binnen de West-Betuwe zijn Tiel en Culemborg het meest gegroeid (tabel 3.3). Vooral Tiel heeft een hoog vestigingsoverschot. In de vier groene gemeenten samen was de bevolkingsgroei slechts 4,7%. Hiervan is 4,0% veroorzaakt door een geboorteoverschot en slechts 0,7% door een vestigingsoverschot. Dit vestigingsoverschot is geheel in Geldermalsen geconcentreerd. Buren, Lingewaal en Neerijnen groeiden enkel door een geboorteoverschot. Tussen 1991 en 1997 zagen deze gemeenten meer bewoners vertrekken dan komen (CBS, diverse jaren-a).

Hoewel Buren, Lingewaal en Neerijnen stellen dat zij door het restrictieve woningbouwbeleid te weinig woonruimte hebben voor de eigen bevolking, is de woningvoorraad tussen 1991 en 1998 in alle vier de gemeenten gestaag toegenomen (tabel 3.3). De groei was relatief gezien zelfs meer dan de bevolkingsgroei ter plaatse. Wel zagen Buren, Lingewaal en Neerijnen hun woningvoorraad relatief minder groeien dan die van Geldermalsen en de stedelijke gemeenten Culemborg en Tiel.

Tabel 3.3 *Procentuele toename bevolking en woningvoorraad per gemeente in de West-Betuwe tussen 1-1-1991 en 31-12-1998*

	Toename bevolking %	Toename woningvoorraad %
Buren	2,1	9,0
Lingewaal	3,6	7,4
Neerijnen	3,4	7,4
Culemborg	10,5	15,9
Geldermalsen	6,1	13,1
Tiel	12,4	15,9

Bron: Toename woningvoorraad: CBS, diverse jaren-b, bewerking SC-DLO; Toename bevolking: CBS, diverse jaren-a, bewerking SC-DLO.

De ervaring dat er te weinig woningen zijn voor de eigen bevolking kan verschillende oorzaken hebben. Op een krappe woningmarkt oogt elke woning die naar een nieuwkomer in de gemeente gaat toch weer als verlies van woonruimte voor de eigen bevolking. Buren, Lingewaal en Neerijnen hebben weliswaar een vestigingstekort, maar het totaal aantal nieuwkomers in deze gemeenten is vele malen groter dan de omvang van het vestigingstekort. Het aantal nieuwkomers in deze gemeenten ligt gemiddeld per jaar tussen 1991 en 1998 tussen 3,5 en 4,5% van de bevolking ¹. Hierbij speelt mee dat nieuwkomers vaak hogere huizenprijzen kunnen betalen dan mensen uit de eigen gemeente, in het bijzonder starters op de woningmarkt. Ook de beperkte sociale woningbouw in de landelijke gemeenten werkt nadelig voor starters uit de eigen gemeente. De provincie gaat er vanuit dat de druk van buitenaf op de woningmarkt af zal nemen zodra nieuwbouwwijken op Vinex-locaties buiten de regio gereed komen (Provincie Gelderland, 1996).

3.4 Strategische voorraadruimte

Huidige situatie

De West-Betuwe is in totaal bijna 355 km² groot, verdeeld over 5% water en 95% grond (CBS, 1998). Beeldbepalend bij het water zijn de rivieren de Waal, de Lek, de Linge en het Amsterdam-Rijnkanaal. Van de grond, voor het merendeel rivierklei, is 81% in gebruik als agrarisch gebied, is 5% natuur, 1% recreatie, 8% bebouwd en 5% infrastructuur (CBS 1994, bewerking het LEI). Binnen het agrarisch grondgebruik zijn weilanden voor de melkveehouderij de meest voorkomende gebruiksvorm. Boomgaarden komen op de tweede plaats.

De strategische voorraadfunctie van de West-Betuwe is vooral gelegen in de open groene ruimte inclusief water en natuur. Daarnaast biedt het gebied, landschappelijke, cultuurhistorische en aardwetenschappelijke waarden. De provincie streeft naar behoud van

¹ Percentage berekend als het aantal nieuwkomers dat zich gemiddeld per jaar in de gemeente vestigde tussen 1991 en 1997 ten opzichte van het aantal inwoners per 1 januari 1998 (CBS, diverse jaren-a).

de openheid en de landschappelijke structuur van de groene ruimte (provincie Gelderland, 1996). Voor de natuur vindt de provincie met name de uiterwaarden en het stroomgebied van de Linge belangrijk. Aardwetenschappelijk waardevol is met name de strook langs de Linge vanwege de geomorfologie, en het gebied ten zuiden van Culemborg en ten (noord)westen van Tiel vanwege de bodem. Cultuurhistorische waarden bestaan onder andere in de vorm van diverse forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, molens, historische kernen, eendenkooien en landgoederen. De rust hangt sterk samen met het agrarisch grondgebruik. Een belangrijke bron van rustverstoring is het verkeer, met name op de twee snelwegen door de regio.

In de uiterwaarden van de rivier de Waal wordt de openheid van de groene ruimte voor de toekomst beschermd. Het overheidsbeleid 'Ruimte voor de rivier' verbiedt uitbreiding van bestaande bebouwing in de uiterwaarden evenals geheel nieuwe bebouwing. Dit in verband met het waterbergend vermogen van de uiterwaarden. Herhaling van de hoge waterstanden en overstromingen in 1995 moet worden voorkomen.

Recente ontwikkeling

Tussen 1989 en 1997 zijn in de West-Betuwe 208 agrarische bedrijven beëindigd ¹⁾. Dit impliceert dat in beginsel al deze boerderijen en bijbehorende bedrijfsgebouwen zijn vrijgekomen. In werkelijkheid zal het aantal lager zijn, want een deel van deze gebouwen wordt nog bewoond door de voormalige agrariër. In andere regio's worden vrijkomende agrarische gebouwen gebruikt voor tal van bestemmingen, variërend van woonhuis tot bedrijfsruimte (Van den Berg et al., 1998; Daalhuizen, 1998). De provincie Gelderland staat slechts een beperkt aantal bedrijfsbestemmingen toe die nauw aansluiten bij de agrarische sector. Volgens informanten van de groene gemeenten worden vrijkomende boerderijen vooral als woonhuis gebruikt. Een informant van de gemeente Lingewaal stelt voorts dat de gemeente er scherp op toeziet dat alleen de toegestane activiteiten plaatsvinden, omdat optreden hiertegen moeilijker wordt als een nieuw bedrijf er langer dan een jaar zit. Informanten uit andere gemeenten stellen dat ze geen bedrijfsmatig gebruik van boerderijen zien. Onduidelijk hierbij is of hun gemeente minder scherp controleert op nieuwe bedrijvigheid in vrijkomende agrarische gebouwen of dat het werkelijk niet voorkomt.

3.5 Conclusies

De vier groene gemeenten bieden plaats aan 45% van alle banen in de West-Betuwe. De structuur van de werkgelegenheid in deze gemeenten is grotendeels gelijk aan die van de gehele regio. De sector landbouw is belangrijker voor de werkgelegenheid, terwijl het tegenovergestelde geldt voor de gecombineerde sector openbaar bestuur, onderwijs, gezondheidszorg en overige dienstverlening. Andere relevante bedrijfssectoren in zowel de groene gemeenten als in de gehele regio zijn industrie en handel en reparatie.

In de jaren negentig nam de werkgelegenheid sterk toe in de West-Betuwe. In de groene gemeenten was de groei relatief gezien het grootst. Vooral de zakelijke dienstverle-

¹ Net als elders in Nederland doorloopt de West-Betuwse landbouw een schaalvergrotingsproces.

ning, handel, horeca en reparatie groeiden sterk. In de industrie daalde de werkgelegenheid. In de landbouw nam het aantal banen absoluut gezien toe, maar daalde het aandeel van de sector in de totale werkgelegenheid. Uitgezonderd Geldermalsen, mogen de groene gemeenten Lingewaal, Neerijnen en Buren alleen bedrijfsruimte ontwikkelen voor de behoefte van lokaal gevestigde en opkomende bedrijven.

De vier groene gemeenten bieden woonruimte voor 47% van de bevolking in de West-Betuwe. Van deze gemeenten is Geldermalsen met ruim 23.500 bewoners het grootst, de overige gemeenten tellen elk ruim 10.000 mensen. De meeste mensen wonen binnen een van de vele kernen in de regio, 14% woont in het buitengebied. In de jaren negentig groeide de bevolking. Instroom van nieuwkomers van elders komt vooral voor in de gemeenten Tiel, Culemborg en in Geldermalsen. Buren, Lingewaal en Neerijnen zagen meer mensen vertrekken dan komen en groeiden enkel door een geboorteoverschot. Ondanks de groei van hun woningvoorraad, ervaren deze kleinere gemeenten dat ze te weinig woonruimte hebben voor de eigen bevolking.

Behoud van openheid en de landschappelijke structuur van de groene ruimte in de West-Betuwe is doelstelling van het provinciaal beleid. Het toenemende autoverkeer verstoort de rust in de groene ruimte. Vrijkomende agrarische gebouwen worden vooral omgezet in woonhuizen. Gebruik voor niet-agrarische bedrijfsbestemmingen is formeel nauwelijks toegestaan. In hoeverre het desondanks voorkomt is onduidelijk.

4. Motieven en opvattingen van ondernemers

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de resultaten van de twintig interviews gehouden onder ondernemers werkzaam en woonachtig in de West-Betuwe in november 1998. Het doel van de interviews was om de motieven en opvattingen van ondernemers over de kwaliteit van hun woon- en werkomgeving helder te krijgen. Hierbij is in kwalitatieve zin gezocht naar de achtergrond van de opvattingen en motieven van ondernemers die een verschillende economische activiteit in de groene ruimte ontplooiën.

Om zicht te krijgen op de diversiteit, zijn ondernemers geselecteerd op basis van hun economische activiteiten. Daarbij is gewerkt met vier categorieën, te weten landbouw, recreatie, zakelijke dienstverlening en industrie/bouw/groothandel. Voor de leesbaarheid wordt deze laatste categorie in het vervolg aangeduid als nijverheid. De keuze voor deze categorieën van economische activiteiten is gebaseerd op de belangen die ondernemers kunnen hebben bij het zich vestigen in de groene ruimte. Zo zijn landbouw en recreatie voornamelijk ruimte-extensieve gebruikers. Daarbij wordt in de landbouw grond vooral voor productie gerichte activiteiten gebruikt, terwijl in de recreatie het consumptief gebruik van de ruimte centraal staat. Nijverheid en zakelijke dienstverlening zijn eerder ruimte-intensief, waarbij opnieuw het onderscheid gemaakt kan worden tussen een meer op productie of consumptiegerichte vraag naar het gebruik van de grond. Bij de keuze van ondernemers is prioriteit gegeven aan ondernemers die hun bedrijf in het buitengebied hebben gevestigd. De selectie is dus niet representatief voor alle ondernemers actief in de groene ruimte van de West-Betuwe, maar beoogt eerder de diversiteit aan opvattingen onder verschillende ondernemers aan te geven. Hiervoor is een lijst met aandachtspunten opgesteld die tijdens de interviews is afgenomen (zie bijlage 1).

In de praktijk heeft de indeling met vier categorieën van ondernemers goed gewerkt, hoewel bepaalde keuzes voor discussie vatbaar kunnen zijn ¹. Adressen van de ondernemers zijn verkregen via sleutelfiguren van gemeenten en van de regionale land- en tuinbouworganisatie, uit toeristische informatie en uit de CD-foongids van de PTT. De gevolgde procedure heeft goed gewerkt, al moet worden opgemerkt dat de sleutelfiguren van gemeenten niet altijd zicht bleken te hebben op de niet-agrarische bedrijvigheid in het buitengebied. De bereidheid van ondernemers tot een interview was in het algemeen groot. Een uitzondering waren ondernemers in de nijverheid voor wie de locatie van het bedrijf in de groene ruimte minder noodzakelijk is.

In de volgende paragrafen wordt ingegaan op de belangrijkste kenmerken van de geïnterviewden (4.2), de motieven voor de keuze van de bedrijfslocatie (4.3), de opvattingen

¹ Zo zou de glastuinbouw ook bij de nijverheid geplaatst kunnen worden, omdat zij betrekkelijk ruimte-intensief is.

gen over het woon- en werkklimaat in de West-Betuwe (4.4) en de rol van de verschillende overheden (4.5). Het hoofdstuk sluit af met een aantal conclusies (4.6).

4.2 Kenmerken ondernemers en hun bedrijven

De gesprekken zijn gehouden met 6 ondernemers uit de landbouw, 5 uit de recreatie, 5 uit de nijverheid en 4 uit de zakelijke dienstverlening. Ongeveer de helft van de gesprekken is met mannen gevoerd, een kwart met vrouwen en een kwart met mannen en vrouwen gezamenlijk. Aangezien de interviews niet representatief zijn voor alle ondernemers actief in de groene ruimte van de West-Betuwe, dient het overzicht van de kenmerken van de geïnterviewde ondernemers hoofdzakelijk om een achtergrond te geven van de bedrijf- en arbeidssituatie van waaruit zij opereren.

De economische activiteiten van ondernemers hangen samen met de gemaakte indeling. Binnen de categorie 'landbouw' bevinden zich een glastuinder en melkveehouders met verschillende neventakken zoals natuurbeheer, een kaasmakerij, een minicamping en verhuur van stallingruimte. Ondernemers in de 'recreatie' hebben een camping, een bungalowpark, kanoverhuur, een manege en een culturele attractie. Tot de 'nijverheid' behoren een ambachtelijk ondernemer, meerdere aannemers en een ondernemer met een groothandel. Binnen de 'zakelijke dienstverlening' bevinden zich ondernemers met een communicatie-, ontwerp- en een adviesbureau.

Alle ondernemers hebben hun bedrijf in of aan de rand van het buitengebied gevestigd. Een ondernemer is op een bedrijventerrein gevestigd. Bij de ondernemers in het buitengebied is vooral sprake van kleinschalige werkgelegenheid. Op de meeste bedrijven werken minder dan vijf mensen in vaste dienst. Uitzonderingen zijn een glastuinder, een ondernemer met dag- en verblijfsrecreatie, een ambachtelijk ondernemer en een aannemer. Deze hadden ieder rond de 10 mensen in vaste dienst. Bij de groothandel gevestigd op een bedrijventerrein werken meer dan 100 mensen. Daarnaast werken op een aantal recreatiebedrijven veel seizoensarbeidskrachten. Op de kleinschalige bedrijven werken buiten de ondernemer, vooral gezins- en familieleden mee. Slechts enkele van deze ondernemers hebben werknemers in dienst. Vaak zijn er op de bedrijven meerdere ondernemers of vennoten actief. Conform het profiel van de participatie op de arbeidsmarkt zijn dit vaker mannen dan vrouwen.

Het tijdstip van de start of overname van de bedrijven op de huidige locatie illustreert de verandering in beroepen van ondernemers in de groene ruimte. Elf ondernemers hebben zich voor 1985 op de huidige locatie gevestigd. Dit betreft vooral ondernemers in de landbouw en nijverheid, de economische activiteiten die van oudsher op het platteland plaatsvonden. De negen ondernemers die zich na 1985 hebben gevestigd, bevinden zich vooral in de recreatie, handel en zakelijke dienstverlening, de economische activiteiten die de laatste jaren sterk zijn gegroeid. Deze tweedeling is ook terug te zien bij de historische binding aan de regio die sterker geldt voor ondernemers in de landbouw en nijverheid. Ondernemers met een recreatie- of adviesbedrijf zijn minder vaak in de regio opgegroeid.

De mate van bedrijfsmatige gerichtheid op en samenwerking binnen de regio hangt samen met de economische activiteit die ondernemers ontplooiën. Deze is wat groter bij ondernemers met ruimte-extensieve activiteiten dan bij ondernemers met ruimte-intensieve

activiteiten. Zo hebben melkveehouders hun toeleveranciers, collegae en afnemers meestal in de eigen of in een aangrenzende regio. Een enkeling noemt een groter gebied om collegae te treffen. Toeleveranciers en afnemers maken echter vaak deel uit van concerns die een veel groter afzetgebied bestrijken. Bij ondernemers in de recreatie is het bereik meer landelijk, met name waar dit de klanten in de verblijfsrecreatie betreft. Dagrecreatie is vaker op een regionale publiek gericht.

De agrarische ondernemers zijn bestuurlijk actief in de lokale en regionale afdelingen van hun belangenorganisatie (LTO), in het regionale waterschap en in gemeenteraden. Een nieuwe ontwikkeling is de opkomst van de verenigingen voor het agrarisch natuurbeheer. Deze bestaat nu alleen in Lingewaal, in de andere gemeenten wordt hierover gedacht. Deelname leidt er toe dat boeren op hun bedrijf meer aan natuurbeheer gaan doen, gezamenlijk nadenken over investeringen ten behoeve van het milieu (helofytenfilters voor waterzuivering) en zich duidelijker naar de overheid en burgers profileren als beheerders van de groene ruimte. Recreatieondernemers zijn bestuurlijk actief in de recent ontstane regionale afdelingen van hun belangenorganisatie (RECRON). Zij zijn minder actief in overheidsorganen als het recreatie- en waterschap en de gemeenteraden. Wel oefenen ze meer druk uit op de lokale overheden om de West-Betuwe recreatief aantrekkelijker te maken. Ook werken zij vaker samen om het gebied als toeristisch-attractief te promoten, arrangementen aan de klanten te bieden en doen ze gezamenlijk investeringen (aanleg kano-steigers). Een indruk is dat zowel agrarische als recreatieondernemers in toenemende mate samenwerken bij het beheer van de groene ruimte. Tot nu toe beperkt deze samenwerking zich nog tot ondernemers met een zelfde economische activiteit. Een regionale samenwerking tussen ondernemers met verschillende activiteiten is (nog) niet geconstateerd.

Ondernemers in de categorie nijverheid hebben een uiteenlopend bereik van toeleveranciers, collegae en afnemers. Zo telt voor ondernemers met een ambachtelijk product en een groothandel het nationale en soms ook het internationale bereik. De aannemers zijn regionaal gericht als het om renovatiewerkzaamheden gaat, en landelijk gericht als het bouwprojecten betreft. Ondernemers in de zakelijke dienstverlening zijn voor het merendeel regionaal gericht, een enkeling werkt zowel nationaal als internationaal. Zowel voor de ondernemers in de nijverheid als in de zakelijke dienstverlening geldt dat samenwerking tussen collega's in de regio nauwelijks voorkomt. Als men wil bijdragen aan het behoud van een groene leefomgeving gebeurt dat hoofdzakelijk op persoonlijke titel.

Ondernemers met ruimte-extensieve activiteiten verschillen dus van ondernemers met ruimte-intensieve activiteiten als het om het behoud van een groene leefomgeving gaat. In de landbouw en recreatie wordt hier vaker gemeenschappelijk aan bijgedragen, voor zover dit een direct belang met hun economische activiteit inhoudt. De vraag is echter in hoeverre ruimte-intensieve ondernemers niet indirect willen bijdragen aan plannen van ruimte-extensieve ondernemers als deze een groter gemeenschappelijk belang raken. In latente zin lijkt die bereidheid aanwezig, getuige de aandacht voor de private leefomgeving en de steun aan publieke organisaties die de kwaliteit van de leefomgeving beogen te bevorderen. Dit is echter nog nauwelijks verkend.

Bedrijfsmatig gezien oriënteren ondernemers zich in een verschillende mate op de regio, afhankelijk van hun economische activiteit. Bij het gebruik van voorzieningen binnen de regio ten behoeve van de eigen consumptie speelt ook een verschil in gerichtheid,

maar deze lijkt eerder afhankelijk van de historische binding. In het algemeen lijkt de opvatting hierover een optelsom van twee uiteenlopende bewegingen. Ondernemers met een historische binding zijn weliswaar van oudsher op de regio gericht, maar zijn minder stellig in hun mening dat zij gebruik moeten maken van de voorzieningen in hun gemeente als deze elders beter en goedkoper zijn. Ondernemers zonder historische binding vinden juist dat zij wel gebruik moeten maken van de lokale voorzieningen. Er is echter niet gecheckt in hoeverre deze overtuigingen ook worden nageleefd en of de persoonlijke netwerken van familie en vrienden nu vooral in of buiten de regio moeten worden gezocht.

4.3 Motivatie voor een bedrijfslocatie in de groene ruimte

In de vorige paragraaf is het onderscheid gemaakt tussen ondernemers met ruimte-extensieve activiteiten (landbouw en recreatie) en ruimte-intensieve activiteiten (nijverheid en zakelijke dienstverlening). Een eerste verkenning van de antwoorden op een tweetal stellingen laat zien dat de extensiteit in het gebruik van de ruimte vrij bepalend is voor de keuze en evaluatie van de locatie (tabel 4.1).

Tabel 4.1 Ondernemers over hun vestigingsplaats (in gemiddelden, van 1 = eens tot 3 = oneens)

Stelling	Landbouw (n=6)	Recreatie (n=5)	Nijverheid (n=5)	Dienstverlening (n=4)	Totaal (n=20)
1. Een goede vestigingsplaats voor mijn bedrijf is voor mij belangrijker dan een prettige woonomgeving.	2,1	2	2,4	3	2,4
2. Ik kan vrijwel overal een bedrijf beginnen, maar een goede woonomgeving vinden is veel moeilijker.	2	2,5	1	1	1,7

Hoewel voor deze en volgende tabellen geldt dat het kleine aantal ondernemers die de stellingen hebben beantwoord, eerder indicaties dan conclusies rechtvaardigen, valt op dat alle categorieën ondernemers het veelal oneens zijn met de stelling dat een goede vestigingsplaats het belangrijkste is. Dit geldt het sterkst voor ondernemers in de zakelijke dienstverlening die weliswaar in nauw contact met de eindgebruikers staan, maar hen weinig op hun bedrijfslocatie ontvangen.

Ondernemers verschillen sterker van mening of zij overal een bedrijf kunnen beginnen, maar moeilijker een goede woonomgeving kunnen vinden. Volgens ondernemers met ruimte-intensieve activiteiten in de nijverheid en zakelijke dienstverlening is een goede woonomgeving moeilijker te vinden dan een goede bedrijfsomgeving. Ondernemers met ruimte-extensieve activiteiten in de landbouw en recreatie zijn het hier eerder mee oneens. De vraag is dan waar ondernemers met elkaar verschillen: vinden ruimte-intensieve onder-

nemers een goede woonomgeving belangrijker of is een goede bedrijfsomgeving voor hen minder relevant dan voor ruimte-extensieve ondernemers? Bij het bespreken van de motieven en de evaluatie van ondernemers om zich in de West-Betuwe te vestigen, zal blijken waar deze verschillen op zijn gebaseerd. Per economische activiteit wordt uitgewerkt hoe ondernemers op het tijdstip van vestiging en nu hun locatie waarderen.

Landbouw

De meeste ondernemers in de landbouw hebben het bedrijf via de ouders van de man overgenomen en hebben bij de overname niet aan een andere locatie gedacht. Een landbouwer is in de zestiger jaren vanuit de Randstad naar de West-Betuwe verhuisd, omdat er toen nog genoeg mogelijkheden waren om in deze regio een agrarisch bedrijf te kopen. Na de overname heeft een ondernemer zijn bedrijf binnen de gemeente verplaatst en heeft een ondernemer zijn huiskavel veranderd, omdat op de vorige locatie geen mogelijkheid tot uitbreiding meer was. Het opgroeien op een agrarisch bedrijf in de West-Betuwe speelt dus een belangrijke rol. Voor alle ondernemers geldt dat motieven met betrekking tot het wonen en de fysieke omgeving nauwelijks een directe rol hebben gespeeld. De 'keuze' voor de huidige locatie is door de ondernemer gemaakt en niet door de andere gezinsleden.

Op dit moment ondervinden vrijwel alle boeren invloed van de urbanisatie op hun bedrijf doordat er meer huizen worden gebouwd, uiterwaarden voor natuurbeheer worden gereserveerd en de Betuwelijn gepland is te worden aangelegd. Een deel van de melkveehouders beoordeelt de urbanisatie negatief als de huiskavel aan infrastructuur verloren gaat en de kans op bedrijfsuitbreiding kleiner wordt, doordat de vrijkomende grond te duur wordt voor agrarisch gebruik. Een ander deel beoordeelt de urbanisatie positief, omdat de stijgende grondprijzen de (verkoop)waarde van hun bedrijf doen stijgen en de opbrengsten uit verhuur van stallingruimte doen toenemen. Voor de tuinder speelt de urbanisatie minder, omdat deze de regio vergelijkt met de tuinbouwgebieden in de Randstad en hier goedkopere grond vindt. Verder betekent de stroom van nieuwe mensen in de regio dat er soms als onzinnig ervaren eisen aan boeren worden gesteld, bijvoorbeeld verkeersdrempels bij hun bedrijf, en boeren vaker afval in hun land vinden van wandelaars, honden en passende automobilisten.

In de beoordeling van hun bedrijfsomgeving spelen fysieke kwaliteiten als rust, waterbeheer en natuur slechts voor enkele boeren een rol. Voor sommigen speelt de kans op wateroverlast. In 1995 zijn de bewoners van de Tielerwaard geëvacueerd geweest en tijdens de periode van de interviews speelde de wateroverlast opnieuw. Daarnaast vraagt de gemengde bodemstructuur met klei en zand maatwerk bij het bewerken van de percelen. Voor een aantal boeren speelt verder dat er geen riool in hun buitengebied is aangelegd. Zij willen wel investeren in waterzuivering, maar de gemeenten hebben nog niet aangegeven aan welke eisen deze voorzieningen moeten voldoen. Volgens de boeren zijn de gemeenten traag in deze kwestie, waardoor het voor hen onduidelijk is of de geplande voorzieningen ook geaccepteerd zullen worden.

Alle ondernemers zijn positief over hun woonomgeving en de fysieke kwaliteiten ervan, waar het nog redelijk rustig is. De wilgen en boomgaarden, grienden, uiterwaarden en weilanden bieden een afwisselend landschap waarin de seizoenen telkens een ander beeld geven. Verder waarderen veel ondernemers het familie- en vereningsleven in hun gebied.

Negatief is de toename van het aantal bewoners, waardoor de dorpsmentaliteit verdwijnt. Verder hoort men het verkeerslawaaï toenemen en ziet men in sommige gemeentes de voorzieningen afnemen.

Recreatie

De motivatie om in de West-Betuwe een recreatiebedrijf te starten is veel diverser dan bij de agrarische ondernemers. Bij slechts een ondernemer speelt de historische binding vanuit de jeugd, waarbij het agrarisch bedrijf van de ouders van de vrouw is omgezet in verblijfsrecreatie. Voor andere ondernemers, vaak in een nabije regio woonachtig, speelde eerder dat op de locatie een recreatiebedrijf vrij kwam om over te nemen, dan wel de mogelijkheid zich voordeed om er een te starten. Een ondernemer woonde al op de locatie en is pas later een recreatiebedrijf gestart om in te spelen op de marktontwikkelingen. Voor veel ondernemers is dit de eerste economische activiteit in de recreatie. Verder is voor sommigen het zelfstandig ondernemerschap een nieuwe stap na eerst als werknemer elders te hebben gewerkt. Ondernemers die het bedrijf hebben gestart of overgenomen, hebben veelal de keuze voor de locatie gemaakt. Belangen van de gezinsleden speelden soms mee, bijvoorbeeld als men anticipeerde op de toekomstige beroepsuitoefening van de partner of de kinderen die ondertussen mede-ondernemer of vennoot zijn geworden.

Op dit moment zijn de ondernemers tevreden over hun bedrijfsomgeving. De regio heeft een diversiteit aan landschappen, heeft een cultuurhistorische betekenis en ligt vrij centraal. De meeste signaleren bovendien een groeiende vraag naar hun product door de toenemende stroom van bezoekers en het nog beperkte aanbod van recreatieve voorzieningen. De infrastructuur vindt men echter minder toereikend. Zo is er een tekort aan parkeerplaatsen gesignaleerd, is er onvoldoende public relations over de regio en zijn er onvoldoende wandel- en fietsmogelijkheden om de toeristische attracties met elkaar te verbinden.

Het fysieke karakter van gebied wordt als positief in de bedrijfsomgeving gezien. De relatieve rust geldt als een pluspunt, al neemt het lawaai toe door verkeersdrukte en bedrijven uit de omgeving. Verder is er soms ook stankoverlast, hetgeen negatief uitwerkt op de klanten die het bedrijf bezoeken. Ondernemers met verblijfsrecreatie vinden het jammer dat zij op de klei en niet op het zand zitten.

Sommige ondernemers zijn de woonomgeving positiever gaan waarderen dan ze bij hun aankomst deden: 'Vroeger dacht ik dat je hier alleen maar kersen kon eten'. Voor anderen is de aantrekkelijke woonomgeving mede reden geweest om zich hier te vestigen. Net als agrarisch ondernemers roemen ze de afwisseling van het landschap en de seizoensinvloeden. Het familie- en verenigingsleven wordt minder genoemd, maar men is ook nauwelijks historisch verbonden met de regio. De mogelijkheid om vrij te kunnen wonen spreekt meer aan, ook omdat men dit voorheen niet altijd heeft meegemaakt.

Nijverheid

Een aantal ondernemers is historisch gebonden aan de West-Betuwe, zij het minder intensief dan agrarisch ondernemers die vaak hun hele leven in dit gebied hebben gewoond. Ondernemers in de 'nijverheid' hebben vaker uitstapjes gemaakt, maar konden uiteindelijk

een bedrijf van hun vader in de West-Betuwe overnemen, of zijn na vestiging in een aangrenzend gebied teruggekeerd. In deze gevallen is er minder sprake van bedrijfsfactoren die beslissend waren om zich in de West-Betuwe te vestigen. Factoren die vaker spelen zijn het beschikbaar komen van een boerderij om wonen en werken te combineren en de centrale ligging in Nederland. Wonen in een groene omgeving in een vrijstaand huis is voor veel ondernemers relevant, maar dit had ook elders gekund als de familie- en kennisgeving zich buiten de West-Betuwe bevindt. Een ondernemer heeft wel een afweging tussen verschillende regio's gemaakt. De beschikbaarheid van goedkope arbeidskrachten en de arbeidsmoraal waren doorslaggevend om zich in de West-Betuwe te vestigen. Verder was de grond relatief goedkoop en lag de locatie centraal. Voorts woonde een van de vennoten al in deze regio.

Op dit moment zijn de ondernemers minder tevreden met hun bedrijfsomgeving. Zij hebben hiervoor uiteenlopende redenen. Zo wordt het gemak waarmee men in het verleden in het buitengebied kon wonen en werken nu overschaduwed door het feit dat de economische activiteit is gegroeid en volgens omringende bewoners op een bedrijfsterrein zou moeten plaatsvinden. Gemeenten hebben het bestemmingsplan echter nog niet altijd gewijzigd en gedogen het feit dat de gebouwen geen agrarische bestemming meer hebben. Een tweede nadeel is dat er lokaal weinig vraag meer naar hun economische activiteit is. Zo mag er weinig worden gebouwd, maar profiteren aannemers ook niet van de vraag naar werk bij de bouw van huizen en bedrijven in de naburige gemeenten Tiel en Culemborg. In dit verband vermoedt een aannemer dat het gunstiger was geweest als hij in het verleden wel naar een bedrijventerrein was gegaan, want dat zou meer contacten en werk hebben opgeleverd. Een derde nadeel zijn de files. Weliswaar geldt de centrale ligging als een voordeel, maar ondernemers worden zelf steeds vaker met files geconfronteerd als zij hun klanten elders bezoeken. Daarom probeert een ondernemer zijn klanten dichterbij huis te vinden, en denkt een ander zijn bedrijf naar concentraties van klanten te verplaatsen. Een groene omgeving voor het bedrijf wordt door weinig ondernemers relevant gevonden, hoeguit als dit het imago van het bedrijf naar de klanten verbetert.

Net als de recreatie en agrarische ondernemers beoordelen de ondernemers in de nijverheid de woonomgeving en de bijbehorende fysieke kwaliteiten als landschap, natuur en rust van het gebied positief. Daarbij wordt benadrukt dat men graag vrij wil blijven wonen. Ook hier wordt het lawaai als hinderlijk gezien door toenemend verkeer en landbouwmechanisatie.

Zakelijke dienstverlening

De meeste ondernemers begonnen een bedrijf, omdat ze dan eigen baas konden worden. De ondernemers zijn deels in de West-Betuwe opgegroeid, of zijn er later komen wonen. Het bedrijf is veelal vanuit de woning opgestart die daarvoor blijkbaar voldoende ruimte bood. Een ondernemer is naar de West-Betuwe verhuisd om een betaalbare locatie te vinden waar het mogelijk was om wonen en werken te kunnen combineren. In de Randstad was het te kostbaar om een bedrijf aan huis te hebben.

Op dit moment zijn de meeste ondernemers tevreden met hun bedrijfsomgeving. De meesten hebben echter nog maar kort hun economische activiteit op de huidige locatie. Men woont centraal en heeft betrekkelijk weinig last van de files. In vergelijking met de

ondernemers uit de nijverheid, die minder gunstig over de files oordelen, werkt men vaker thuis en kan men de reistijden vaker op rustigere momenten plannen. Ondernemers in de zakelijke dienstverlening lijken ook beter in te spelen op de vraag die er naar hun diensten in de regio zelf ontstaat, bijvoorbeeld het ontwerpen van tuinen voor huizen en bedrijven. Zij lijken dus juist te profiteren van de oprukkende urbanisatie en toestroom van nieuwe bewoners. Als nadeel wordt de economische infrastructuur in het buitengebied genoemd. Die geldt als beperkend, omdat er geen kabel is aangelegd. Een mogelijk gevolg is dat als dienstverlening via de kabel, bijvoorbeeld via internet, in de stedelijke regio's een goedkope vorm van telecommunicatie gaat worden, ondernemers en bewoners in de groene ruimte zich tot duurdere alternatieven moeten beperken. Zoals eerder al gemeld, ontbreekt meestal een riool. Net als bij de ondernemers in de nijverheid, vindt men een groene omgeving relevant als dit het imago van het bedrijf naar de klanten verbetert. De meeste ondernemers zoeken echter hun klanten op, of bereiken hen via telecommunicatie-middelen in plaats van dat de klanten naar hen toe komen.

De ondernemers in de zakelijke dienstverlening zijn tevreden met hun woonomgeving en de fysieke structuur van het gebied. Wonen in het groen krijgt meer aandacht, sommige ondernemers hebben hiervoor een authentiek pand in ere hersteld. Ook deze ondernemers zien het als een nadeel dat het drukker wordt in hun omgeving.

Ter afsluiting kan worden gesteld dat maar een deel van ondernemers de huidige locatie heeft gekozen op basis van factoren relevant voor het bedrijf. Veel vaker was er sprake van een historische binding met de locatie, dan wel wilde men graag in de regio (blijven) wonen. Tot deze laatste groep behoren ook starters, die zoals in hoofdstuk 2 al is aangegeven, vaak vanuit hun huis beginnen en relatief weinig eisen aan de bedrijfsomgeving stellen.

Degenen die bewust en vaak ook nog recent voor de bedrijfslocatie hebben gekozen, zijn hier meer tevreden over dan degenen voor wie de historische binding eigenlijk de basis vormde. De eerste groep ondernemers, veelal in de recreatie en de zakelijke dienstverlening, speelt in op een groeiende vraag naar hun dienst of product. De groep die historisch met de West-Betuwe verbonden is, ziet meer bedreigingen. De vraag naar grond voor huizen, bedrijven en infrastructuur doet de perspectieven voor ruimte-extensieve landbouw afnemen, terwijl wel men nog onvoldoende weet in te spelen op de vraag naar nieuwe activiteiten. Voor de ondernemers in de nijverheid speelt dat men weinig werk in de regio zelf heeft, of bewust een centraal gelegen regio heeft gekozen om op een grotere schaal te kunnen werken. Echter voor het transport ondervindt men nu vaker hinder van de files.

Hoewel de woonomgeving en fysieke structuur van het gebied maar bij een klein deel van de ondernemers belangrijk was om zich in de West-Betuwe te vestigen, nemen deze factoren bij de huidige waardering van de locatie, ongeacht de economische activiteit, wel een belangrijke plaats in. Men kan zich hierbij de vraag stellen in hoeverre ondernemers ook zelf niet meer in de maatschappelijke termen van rust, ruimte en groen zijn gaan denken. De waardering voor een groene woonomgeving is positief, al is ook geconstateerd dat het lawaai en verkeer toeneemt.

Zoals bij de indeling van activiteiten als was verwacht, is een groene omgeving alleen voor de ruimte-extensieve bedrijven van wezenlijk belang. Voor de ruimte-intensieve bedrijven is dit een mooie bijkomstigheid, belangrijker is dat men centraal gelegen zit. Het

feit dat de laatste categorie van ondernemers ook vaker het belang van een locatie dichtbij de snelweg erkent (tabel 4.2) bevestigt deze conclusie.

Tabel 4.2 Ondernemers over het belang van een snelweg (in gemiddelden, van 1 = eens tot 3 = oneens)

Stelling	Landbouw (n=6)	Recreatie (n=5)	Nijverheid (n=5)	Dienstverlening (n=4)	Totaal (n=20)
1. Het is belangrijk dat mijn bedrijf dichtbij een snelweg ligt.	2,3	2,4	1,8	2,0	2,1

4.4 Ondernemen en wonen in een veranderende West-Betuwe

In de vorige paragraaf is ingegaan op de locatie van het bedrijf. In deze paragraaf wordt de aandacht verlegd naar het buitengebied en naar de regio als geheel. Tabel 4.3 geeft enige aanwijzingen over hoe ondernemers het beleid ten aanzien van het buitengebied beoordelen.

Tabel 4.3 Ondernemers over het beleid voor het buitengebied (in gemiddelden, van 1 = eens tot 3 = oneens)

Stelling	Landbouw (n=6)	Recreatie (n=5)	Nijverheid (n=5)	Dienstverlening (n=4)	Totaal (n=20)
1. In het buitengebied mogen van mij meer huizen worden gebouwd.	2,7	2,8	2,6	2,0	2,5
2. In het buitengebied moeten bedrijven gemakkelijker kunnen uitbreiden.	1,1	2,0	2,0	1,5	1,7
3. Het buitengebied is alleen voor ondernemers die bijdragen aan het behoud van natuur en landschap.	1,9	1,8	1,6	1,5	1,7
4. De huidige milieumaatregelen zijn goed voor het buitengebied.	1,9	1,2	2,2	2,0	1,8

In het algemeen wordt het beleid ten aanzien van het buitengebied ondersteund. Ondernemers zijn het veelal eens dat in het buitengebied geen huizen mogen worden gebouwd en dat bedrijven niet mogen uitbreiden. Agrarisch ondernemers vertonen hierbij enige discrepantie, omdat ze veel sterker tegen de bouw van huizen dan tegen uitbreiding van het bedrijf zijn. Het hemd lijkt hierbij nader dan de rok. Op nieuwkomers zitten agrariers niet altijd te wachten, terwijl men zich beperkt voelt in de mogelijkheden om het eigen

bedrijf uit te breiden. Verder hebben veel gemeenten tegen de zin van agrariërs de komst van ruimte-intensieve takken aan banden gelegd. Ondernemers zijn het grotendeels eens met de stelling dat in het buitengebied alleen ondernemers die bijdragen aan het behoud van natuur en landschap moeten worden toegelaten. Een vraag blijft natuurlijk wat wel en wat niet als een bijdrage aan het behoud van natuur en landschap wordt beoordeeld en welke ondernemers in staat zijn om deze bijdrage te leveren. Zo vroegen ondernemers zich af of de vestiging van een NS-depot ook een bijdrage aan natuur en landschap inhoudt. De milieumaatregelen worden verschillend beoordeeld. Recreatieondernemers vinden de milieumaatregelen goed voor het buitengebied. De andere ondernemers vinden ze niet ver genoeg gaan of bekritisieren de effectiviteit van de genomen maatregelen. Kortom, weliswaar lijkt er op de hoofdlijnen voldoende draagvlak te bestaan, maar de uitwerking van de diverse maatregelen kan verschillend beoordeeld worden, met name als het de directe belangen raakt.

In de West-Betuwe als geheel zien vooral landbouwers beperkingen optreden in het ondernemingsklimaat. Het ruimtebeslag door de toenemende urbanisatie en infrastructuur gecombineerd met strengere milieueisen en logistieke eisen aan de agrarische productie (Keten Kwaliteit Melk) bieden de traditionele melkveehouderij minder kansen, dan wel dwingen tot schaalvergroting om de noodzakelijke investeringen rendabel te maken. Er zijn echter ook landbouwers die wel weten in te spelen op de toenemende vraag naar ruimte en rust, zij het voornamelijk op individuele basis. In hun ogen remt de overheid echter nog te vaak de mogelijkheden tot diversificatie op het bedrijf.

Ondernemers in de recreatie vinden dat de West-Betuwe recreatief gezien in opkomst is. De ontwikkeling van Fort Vuren en de pontverbinding met het slot Loevestein worden als een positieve impuls gezien. Nieuwe bewoners in de regio, maar ook de betere ontsluiting van het gebied voor dagjesmensen uit de Randstad en omgekeerd voor recreanten die de omringende steden willen bezoeken, doen de vraag naar hun product of dienst toenemen. Er zijn echter ook keerzijden van de urbanisatie genoemd. Zo ondervinden ondernemers hinder van de verkeersdruk die door bedrijven, bewoners en soms ook door recreanten wordt veroorzaakt. Verder vreest men dat de Linge aan zijn eigen succes ten onder gaat en tast de bouw van huizen en bedrijventerreinen de cultuur-historische waarde van de omgeving aan. Daarbij vindt men dat er te weinig is ingespeeld op de gevolgen van de urbanisatie, bijvoorbeeld dat de infrastructuur voor recreatie onvoldoende is ontwikkeld.

Ondernemers uit de nijverheid en de zakelijke dienstverlening lijken minder gevoelig te zijn voor het ondernemingsklimaat in de West-Betuwe. Een nadeel voor de ondernemer in de groothandel is dat de er meer bedrijven zijn gekomen die goedkope werknemers zoeken, waardoor de arbeidsmarkt voor het segment van laaggeschoolde arbeidskrachten krappere is geworden. Daarentegen zien dienstverleners de vraag naar hun activiteiten door de urbanisatie juist toenemen.

De ondernemers zijn tevreden over het woonklimaat in de West-Betuwe. Het is nog steeds groen, rustig en open, al brokkelt dit af door de toenemende urbanisatie. Agrariërs en aannemers zijn niet altijd blij met de nieuwkomers die in hun ogen de sfeer en relaties tussen mensen verslechteren. Bovendien verdringen zij de lokale bevolking bij de vraag naar huizen, omdat zij bereid zijn om meer te betalen voor de aangeboden huizen. De meeste niet-agrarische ondernemers zien de landbouw een industriële karakter krijgen dat niet past bij het imago van de regio met vooral ruimte-extensieve landbouw. Ook nieuw-

komers die oude boerderijtjes in landhuizen transformeren, bederven het imago van de regio dat van oudsher juist arm was.

4.5 Rol van de overheid

De bijdrage van de verschillende overheden aan de kwaliteit van de leefomgeving wordt door de ondernemers uiteenlopend gewaardeerd. Vooral landbouwers waarderen het landelijk, provinciaal en gemeentelijk beleid verschillend. Met name bij de grondgebonden takken zoals de melkveehouderij is de invloed van de landelijke en provinciale overheid op de inkomens van agrariërs zeer groot, maar sterk aan het veranderen. Landbouwers worden met meer regels en beperkingen geconfronteerd, krijgen vaker te maken met grondonteigening voor andere prioriteiten, en moeten recreatie en natuur vaker voorrang geven. Bij het verkennen van nieuwe mogelijkheden om een inkomen te verwerven, wordt de landelijke overheid vaak als onbetrouwbaar gezien, omdat de voorgestelde maatregelen eerder tijdelijk dan structureel zijn. Veel landbouwers zijn zich zelf ook nog niet bewust van de mogelijkheden die de consumptie van het landschap hen kan bieden. Verder is er nog weinig gebiedsgerichte samenwerking waarin zowel landbouwers als overheden oog hebben voor lokaal overleg via bijvoorbeeld verenigingen voor beheer in plaats van hiërarchisch overleg via vertegenwoordigende belangenorganisaties. Sommige landbouwers juichen een meer coöperatief overleg tussen verschillende actoren toe, al zijn anderen nog sterk gespitst op het eigen sectorbelang. Hoewel landbouwers kritiek hebben op de provinciale en nationale overheden, geldt dit minder voor de gemeentelijke overheid. Met name de kleinere gemeenten Lingewaal en Neerijnen krijgen waardering voor de wijze waarop zij de belangen van de agrarische sector hebben behartigd.

Ook recreatieondernemers wijzen op het feit dat de landelijke overheid nog te centraal denkt en op lokaal niveau ondernemers te weinig vrijheid biedt en niet creatief met voorgestelde oplossingen omgaat. Hoewel de gemeente Lingewaal hier een gunstige uitzondering op is, is men in het algemeen negatief over het door de gemeenten gevoerde beleid. Zo vindt men dat de gemeenten naleving van het milieubeleid in de groene ruimte slecht controleren, traag werken waardoor bijvoorbeeld bestemmingsplannen niet worden gewijzigd, de recreatieve infrastructuur onvoldoende aanpassen, de regio te weinig promoten en beleidsmatig te weinig visie op de ruimtelijke ordening tonen. Gemeenten willen het graag ieder naar de zin maken, maar zijn te weinig planvormend en grijpen te weinig in. Bedrijven die sterk zijn gegroeid en meer verkeer aantrekken dan vroeger, zouden ongeacht de bestemming van de locatie, eerder naar een bedrijventerrein moeten worden verplaatst.

In tegenstelling tot de recreatieondernemers die wat grootschaliger denken, leggen de meeste ondernemers in de nijverheid eerder de nadruk op kleinschaligheid. De gemeenten zouden meer werkgelegenheid en woonruimte voor de lokale bevolking moeten bieden. Nieuwkomende ondernemers noemen de beperkte inspanningen van gemeenten om bedrijven en werknemers binnen hun grenzen te huisvesten. Verder beoordelen ze de rol van gemeenten afhankelijk van hun individuele belangen. Zo wordt een ondernemer geconfronteerd met de druk om naar een bedrijventerrein te gaan, wil een aannemer graag

bouwen in het buitengebied, terwijl anderen hun eigen woonfunctie in het buitengebied willen beschermen door alleen schone (agrarische) bedrijvigheid toe te staan.

Ondernemers in de zakelijke dienstverlening volgen veelal het spoor van de recreatieondernemers. Ook zij zien hun gemeente eerder als een onderdeel van een regio in plaats van op zichzelf staand. Daarin vinden ze dat gemeenten veelal te kort schieten. Zij zijn niet capabel om het ruimtelijke ordeningsbeleid te plannen en uit te voeren, controleren onvoldoende op naleving van het milieubeleid en op het handhaven van de verkeersveiligheid. De urbanisatie brengt te weinig voorzieningen in de recreatieve en ruimtelijke infrastructuur. In het buitengebied zou men creatiever met de mogelijkheden voor biologische landbouw en niet-agrarische werkgelegenheid om moeten gaan, in plaats van dat men zich op de traditionele agrarische werkgelegenheid focust.

4.6 Conclusies

Slechts een deel van ondernemers heeft de huidige locatie gekozen op basis van factoren relevant voor het bedrijf. Veel vaker was er sprake van een historische binding met de locatie, dan wel wilde men graag in de regio (blijven) wonen. Hoewel de woonomgeving en fysieke structuur van het gebied maar bij een klein deel van de ondernemers belangrijk was om zich in de West-Betuwe te vestigen, nemen deze factoren bij de huidige waardering van de locatie, ongeacht de economische activiteit, een belangrijke plaats in. Een groene omgeving is alleen voor ondernemers met ruimte-extensieve bedrijven van wezenlijk belang, voor de ruimte-intensieve bedrijven speelt eerder dat men centraal gelegen zit.

Ondernemers die historisch gebonden zijn aan de West-Betuwe zijn negatiever over de gevolgen van urbanisatie dan de nieuwkomers die in kunnen spelen op de groeiende vraag naar groen, ruimte en rust, hetzij bedrijfsmatig, hetzij persoonlijk. De laatste groep ziet echter ook negatieve effecten als de vraag te sterk toeneemt. Zowel ondernemers die lang als kort in de West-Betuwe zijn gevestigd, waarderen het om in het buitengebied te wonen. Wel vinden het in hun omgeving drukker worden.

In het algemeen wordt het beleid ten aanzien van het buitengebied door de ondernemers ondersteund. De beoordeling van de rol van lokale overheden hangt vaak samen met de horizon die ondernemers zelf hanteren. Zij die historisch gebonden zijn aan de West-Betuwe zijn minder negatief gestemd over de gemeenten dan de nieuwkomers die veelal vinden dat de gemeenten niet op de nieuwe ontwikkelingen in de groene ruimte zijn voorbereid.

5. Tot slot

In de groene ruimte van de landelijke gebieden is de samenhang tussen de van oudsher belangrijke functie van voedselproductie, diens verschijningsvorm in het landschap en het beheer door de landbouwers steeds minder vanzelfsprekend. Zowel ontwikkelingen binnen de landbouw zelf als ook de groeiende invloed van stedelijke functies op de groene ruimte zijn hier debet aan. Het gevolg is dat traditionele functies plaatsmaken voor nieuwe functies en dat er in toenemende mate eisen worden gesteld aan de inrichting en het functioneren van de groene ruimte door niet-direct bij het dagelijks functioneren betrokken actoren. Dit laatste raakt met name de traditionele functies die niet langer meer als de vanzelfsprekende economische dragers van de groene ruimte gelden.

In dit onderzoek zijn de opvattingen van ondernemers met traditionele en nieuwe economische activiteiten over de kwaliteit van hun leefomgeving in de groene ruimte verkend. Economische activiteiten die van oudsher op het platteland buiten de kernen plaatsvonden betreffen veelal de landbouw en nijverheid. Nieuwe economische activiteiten zijn vooral te vinden in de dienstverlening, hier zijn dat ondernemers met recreatiebedrijven en ontwerp-, communicatie- en adviesbureaus. Kwaliteit van de leefomgeving kan worden omschreven als de behoeften waar het platteland geacht wordt in te voorzien. Dat zijn een aantrekkelijke economische productieruimte, woon-, en leefomgeving, en het behoud van strategische voorraden voor rust, ruimte, cultuur en biodiversiteit.

Literatuur waar de opvattingen van ondernemers over de kwaliteit van de omgeving aan de orde komen, betreft veelal de locatieoverwegingen van bedrijven. Er wordt weinig rekening gehouden met de waardering van de woonfunctie en de voorraadfunctie die de omgeving de betrokkenen biedt. Ondernemers hechten echter steeds meer aan deze factoren bij het kiezen van een locatie voor hun bedrijf. Of dit er ook toe leidt dat meer ondernemers in de groene ruimte een bedrijf beginnen is echter de vraag. De groene ruimte is voor ondernemers in de grondgebonden landbouw en in de openluchtrecreatie min of meer noodzakelijk, maar voor andere ondernemers speelt eerder het belang van de locatie ten opzichte van toeleveranciers en de afzetmarkt. Verder wordt de locatiekeuze van bedrijven sterk door het overheidsbeleid gestuurd dat zeer restrictief optreedt tegen de toename van niet-agrarische activiteiten in het buitengebied.

De casestudie heeft plaatsgevonden in de West-Betuwe, een regio aan de rand van de Randstad, waar de concurrentie om het belang van functies toeneemt. In de jaren negentig is de economische activiteit gegroeid, met name in de stedelijke gemeenten Tiel en Culemborg waar de meeste bedrijventerreinen zijn uitgegeven. De meeste groene gemeenten (Buren, Lingewaal en Neerijnen) ervaren dat ze nauwelijks extra ruimte hebben voor de groeiende lokale bedrijven. Een uitzondering hierop is de gemeente Geldermalsen waar wel een groei van het aantal bedrijven in toegestaan. Er zijn geen gegevens beschikbaar of buiten de bedrijventerreinen de kleinschalige activiteiten zijn toegenomen. De groei in economische activiteiten heeft vooral in de handel en zakelijke dienstverlening plaatsge-

vonden en wordt mede veroorzaakt door de centrale ligging van de regio waar twee snelwegen doorheen kruisen.

De bevolking in de West-Betuwe is gegroeid, zij het in de meeste groene gemeenten alleen door een geboorteoverschot. Instroom van nieuwe bewoners vindt hoofdzakelijk in de stedelijke gemeenten plaats. De keerzijde van deze urbanisatie en de groeiende mobiliteit is dat de geluidshinder door het verkeer toeneemt. De West-Betuwe kent een bijzonder rivierenlandschap waarbij de landbouw met vier vijfde van het totaal verreweg de grootste grondgebruiker is. Recreatie en natuur nemen slechts enkele procenten grond in beslag, maar kunnen daarnaast ook medegebruiker van agrarische grond en de waterinfrastructuur zijn.

Slechts een deel van de ondernemers in het buitengebied heeft de huidige locatie gekozen op basis van factoren relevant voor het bedrijf. Veel vaker was er sprake van een historische binding met de locatie, dan wel wilde men graag in de regio (blijven) wonen. Een groene omgeving is alleen voor ondernemers met ruimte-extensieve bedrijven van wezenlijk belang (landbouw en recreatie), voor de ruimte-intensieve bedrijven speelt eerder dat de centrale ligging (nijverheid en zakelijke dienstverlening). Hoewel de woonomgeving en fysieke structuur van het gebied maar bij een klein deel van de ondernemers belangrijk was om zich in de West-Betuwe te vestigen, nemen deze factoren bij de huidige waardering van de locatie, ongeacht de economische activiteit, een belangrijke plaats in.

Ondernemers met ruimte-extensieve activiteiten verschillen van ondernemers met ruimte-intensieve activiteiten als het om het behoud van een groene leefomgeving gaat. In de landbouw en recreatie wordt hier vaker gemeenschappelijk aan bijgedragen, voorzover dit een direct belang met de economische activiteit inhoudt. De vraag is echter in hoeverre ruimte-intensieve ondernemers niet indirect willen bijdragen aan plannen van ruimte-extensieve ondernemers als deze een groter gemeenschappelijk belang raken. In latente zin lijkt die bereidheid aanwezig, getuige de aandacht voor de private leefomgeving en de steun aan publieksorganisaties die de kwaliteit van de leefomgeving beogen te bevorderen. Dit is echter nog nauwelijks verkend.

Ondernemers die zich voor 1985 op de huidige locatie hebben gevestigd, zijn vooral terug te vinden in de landbouw en nijverheid, de economische activiteiten die van oudsher op het platteland plaatsvonden. De ondernemers die zich na 1985 hebben gevestigd, bevinden zich vooral in de recreatie en zakelijke dienstverlening, de economische activiteiten die de laatste jaren sterk zijn gegroeid. Deze tweedeling is ook terug te zien bij de historische binding aan de regio die sterker geldt voor ondernemers in de landbouw en nijverheid. Ondernemers met een recreatie- of adviesbedrijf zijn veel minder vaak in de regio opgegroeid.

Ondernemers die historisch gebonden zijn aan de West-Betuwe, vooral degenen met ruimte-extensieve activiteiten in de landbouw, zijn negatiever over de gevolgen van urbanisatie dan de nieuwkomers. Tot de laatste groep behoren vooral ondernemers in de recreatie en de zakelijke dienstverlening voor wie vooral de consumptieve mogelijkheden van het groen, de ruimte en de rust belangrijk zijn, hetzij bedrijfsmatig, hetzij persoonlijk. Zij zien echter ook negatieve effecten optreden als de vraag te sterk toeneemt. Daarnaast wijzen zowel historisch gebonden als nieuwkomende ondernemers op de nadelen van het feit dat de West-Betuwe langzamerhand een distributiegebied aan het worden is. In het algemeen wordt het beleid ten aanzien van het buitengebied door de ondernemers

ondersteund. De beoordeling van de rol van lokale overheden hangt vaak samen met de horizon die ondernemers zelf hanteren. Zij die historisch gebonden zijn aan de West-Betuwe zijn minder negatief gestemd over de gemeenten dan de nieuwkomers die veelal vinden dat de gemeenten niet genoeg op de ontwikkelingen in de groene ruimte zijn voorbereid.

De indruk is dat de regio nog onvoldoende is toegerust op de overgang van een gesloten productieve structuur naar een meer open consumptieve structuur. De toenemende heterogeniteit aan economische activiteiten kan een bron zijn voor potentiële conflicten onder ondernemers en tussen ondernemers en bewoners in de groene ruimte. Tegelijkertijd lijkt de regisseurs- en controlefunctie van de lokale overheden nog niet afgestemd op de veranderingen die in de groene ruimte plaatsvinden. Deze veranderingen hangen samen met de toenemende consumptie van de groene ruimte zoals deze ook in andere regio's is geconstateerd (Mak, 1996). Niet alleen ondernemers met meer productiegerichte economische activiteiten, maar ook ondernemers met meer consumptiegerichte economische activiteiten zien hierbij nadelen ontstaan.

In verband met dit transformatieproces is het belangrijk dat in de besluitvorming over ruimtelijke ontwikkelingen in de regio de positieve en negatieve effecten van het toenemende consumptieve gebruik van de groene ruimte sterker worden meegewogen. Vragen die spelen zijn in hoeverre in de groene ruimte rechten en behoeften van producenten moeten prevaleren boven die van consumenten en vice-versa. Verder, welke perspectieven tot samenwerking zijn er voor ondernemers met verschillende economische activiteiten die beantwoorden aan de consumptie gerichte vraag van de groene ruimte en die potentiële onderlinge conflicten reduceren.

Het opzetten van samenwerkingsverbanden tussen ondernemers en bewoners gericht op het beheer van de groene ruimte zoals deze nu op wijkniveau in sommige steden plaatsvindt, zou hierbij nuttig kunnen zijn. Daarbij zijn herkenbaarheid en emotionele binding wezenlijk voor het draagvlak om de groene ruimte te behouden en erin te investeren. Tot nu lijkt de vorming van een gemeenschappelijk beeld van de West-Betuwe nog niet volledig afgestemd op de ontwikkelingen die zich recent hebben voorgedaan. Aan de ene kant wordt de regio geroemd om het riverenlandschap en de afwisseling die dat elk seizoen brengt, maar aan de andere kant wordt het ook nog als te weinig vooruitstrevend gezien bij het inspelen op nieuwe vragen naar het gebruik van de groene ruimte. Het ontwikkelen van een nieuw gemeenschappelijk beeld lijkt dan ook een belangrijke voorwaarde om verdere samenwerking tussen actoren te laten slagen.

Tot nu toe is het overheidsbeleid vrij restrictief ten aanzien van het vestigen van niet-agrarische activiteiten in het buitengebied. Gezien het teruglopend aantal gebouwen dat voor agrarische activiteiten wordt gebruikt, is het de vraag of dit beleid op de lange termijn de mogelijkheden voor lokaal beheer van de groene ruimte voldoende zal benutten. In Zuid-Holland en Zeeland worden veel agrarische gebouwen vaak eerst als woonhuis voortgezet van waaruit later kleinschalige economische activiteiten worden opgestart (Van den Berg et al., 1998). Op deze ontwikkeling is in de provincie Gelderland nog weinig zicht. Verder is ook niet bekend in hoeverre bewoners willen investeren in het beheer van de groene ruimte. Aandacht voor de vestigingsmotieven van bewoners-ondernemers en hun bereidheid om in hun groene omgeving te investeren, zou dan ook meer prioriteit moeten krijgen.

Literatuur

Anderson, E.A., *De randstadgroenstructuur en het vestigingsmilieu van bedrijven*. SC-DLO, Wageningen, 1991.

Atzema, O.A.L.C. en E.Weaver., *De Nederlandse industrie; ontwikkeling, spreiding en uitdaging*. Van Gorcum, Assen, 1994.

B&A, *Vestigingsplaatsfactoren: belang, waardering en knelpunten*. B&A-groep, Den Haag, 1997.

Beek, H. van der, *Groene bedrijventerreinen. De invloed van de kwaliteit van de woon- en werkomgeving op het endogene groeipotentieel van regio's*. LEI-DLO, Den Haag, 1997.

Berg, L.M. van den, R. Goetgeluk en N.P. van der Windt, *Nieuwe economische dragers in 'het zonnetje' gezet. Een vergelijkende studie naar de invloed van nieuwe economische activiteiten op de kwaliteit van de groene ruimte in de Alblasserwaard - Vijfheerenlanden en Tholen-St. Philipsland*. SC-DLO, Wageningen, 1998.

Bowler, I.R., C.R. Bryant and M.D. Nellis, *Contemporary rural systems in transition (Volume I)*. CAB International, London, 1992.

CBS (diverse jaren-a), *Loop van de bevolking per gemeente 1991-1997*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 1991-1997.

CBS (diverse jaren-b), *Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari ...*; Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen.

CBS, *Bodemstatistiek*. Centraal Bureau voor de statistiek, Voorburg/Heerlen, 1994.

CBS, *Regionaal Economische Jaarcijfers 1995*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 1997.

CBS, *Statistisch jaarboek 1998*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen, 1998.

Clout, H., 'European experience of rural development'. In: *Report for the Rural Development Commission*, 1993.

Cox, K.R. en P. Sibco, *Man location and behaviour: an introduction to human geography*. Faculty of Geographical Sciences, Utrecht, 1997.

Daalhuizen, F.B.C., *NEDS of niets? Vrijkomende Agrarische bebouwing in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden*. Rijksuniversiteit, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, scriptie, Utrecht, 1998.

Department of the Environment, UK Ministry of Agriculture, Directorate of Rural Affairs Business success in the countryside. *The performance of rural enterprise*. HMSO, Londen, 1992.

Eeden, N. van den, *Investeren in een optimaal groenbeleid. Bestuurlijke kansen voor regionaal groen*. LEI-DLO, Den Haag, 1997.

Gevel, J. van de, *Regionaal Bedrijventerreinenbeleid Rivierenland 1995-2015*. Stimuleringsprogramma economie Rivierenland. Tiel, 1997.

Goossen, C.M., F. Langers, J.F.A. Lous, *Indicatoren voor recreatieve kwaliteiten in het landelijk gebied*. SC-DLO, Wageningen, 1997.

Haanemaayer, Dick en Peter Rekkers, *Vestigingsplaatsfactoren: belang, waardering en knelpunten*. B&A Groep, Den Haag, 1998.

Heidemij Advies Werklandschappen, *Ontwikkelingsmogelijkheden van groene bedrijventerreinen in de regio Rotterdam*. Rotterdam, 1994.

Hoggart, K., H. Buller en R. Black, *Rural Europe. Identity and change*. Arnold, Londen, 1995.

Johnson, J.D. en R. Rasker, 'The role of economic and quality of life values in rural business location'. In: *Journal of Rural Studies* 11 (1995) 4, pp. 405-416.

Keeble, D. en E. Wever, *New firms and regional development in Europe*. Croomhelm, Londen, 1986.

Kemper, N.J. en P.H. Pellenbarg, 'Een vlucht uit de randstad'. In: *Economisch statistische Berichten* (1995) nr. 4010.

Leeuwen, M.G.A. van, *De meerwaarde van groen voor wonen*. LEI-DLO, Den Haag, 1997.

LNV, *Beleidsverkenning landelijk gebied 21e eeuw* (werkdokument). Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag, 1997.

LNV, *Groene Delta*. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag, 1998.

- Louwers, Gerda, *Het verplaatsingsgedrag van agrarische ondernemers*. LEI-DLO, Den Haag, 1997.
- Mak, Geert, *Hoe God verdween uit Jorwerd: een Nederlands dorp in de twintigste eeuw*. Atlas, Amsterdam, 1996.
- Meester, W.J., *Recent changes in the locational preferences of Dutch entrepreneurs*. Groningen, 1994.
- Ministerie van Economische zaken, *Ruimte voor Economische Dynamiek; een verkennende analyse van ruimtelijk-economische ontwikkelingen tot 2020*. Directoraat Generaal voor Economische Structuur, Den Haag, 1997.
- North, D. en D. Smallbone, 'Small business in rural areas'. In: *Report for the Rural Development Commission*, 1993.
- Nij Bijvank, R.A.F., *De recreatieve aantrekkelijkheid van het Nederlandse landschap*. SC-DLO, Wageningen, folder, 1996.
- OECD, *Territorial Indicators of Employment*. Focusing on rural Development. Paris, 1996.
- Pellenbarg, P.H., *Bedrijfsvestiging en bedrijfsontwikkeling in Noord-Nederland*. Rijksuniversiteit Groningen, vakgroep Sociale en Economische Geografie, Groningen, 1988.
- Pellenbarg, P.H., *Identiteit, imago en economische ontwikkeling van regio's*. Geopers, Groningen, 1991.
- Pellenbarg, P.H., 'Bedrijfsverhuizing als teken van ruimtelijke dynamiek in het bedrijfsleven'. In: Velden, W. van der en E. Wever (red.): *Nederland is meer dan de Randstad; de economische emancipatie van overig Nederland*. (1995) Assen, Van Gorcum, pp. 49-65.
- Peters, K.B.M., *Kansen voor agritoerisme: literatuurstudie naar de mogelijke betekenis van agritoerisme*. Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum, Den Haag, 1996.
- Provincie Gelderland, *Streekplan Gelderland 1996; stimulans voor ontwikkeling, ruimte voor kwaliteit en zorg voor omgeving*. Arnhem, 1996.
- PWE/Viersen, F., *Data over werkgelegenheidsstructuur in de gemeenten in de West-Betuwe*. Provinciale Werkgelegenheidsenquête Gelderland, 1998.
- Schutjens, V.A.J.M., R. van Kempen en B. Wiendels, *Werk-geïnduceerde migratie over lange afstand: een onderzoek*. Urban Research Centre, Utrecht, 1998.

Sloterdijk, M.S. en P.J.M. van Steen, *Ruimtegebruik en ruimtegedrag van ondernemingen: economisch-demografische bouwstenen; analyses op basis van het bedrijvenpanel FRW/RUG*. Rijksuniversiteit, Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Groningen, 1994.

Wever, E., *Bedrijvigheid en steden*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de sociale geografie, in het bijzonder de economische geografie en internationale economie, 1994.

Bijlage 1 Aandachtspunten bij de interviews

1. Persoonlijke gegevens
 - Naam, adres, plaats bedrijf
 - Werkervaring/opleiding, geslacht
 - Samenstelling huishouden
 - Historische binding met West-Betuwe

2. Bedrijfs- en woonplaats gegevens
 - Is het bedrijf binnen of buiten de bebouwde kom
 - Woont de ondernemer bij het bedrijf
 - Indien niet, waar dan wel

3. Gegevens bedrijf
 - Type product of dienst (economische activiteit)
 - Aantal ondernemers, werknemers en meewerkende gezinsleden
 - Locatie toeleveranciers, collega's, afnemers (West-Betuwe, Gelderland, Nederland en elders)

4. Start/overname bedrijf
 - Sinds wanneer heeft u hier een bedrijf
 - Had u voorheen elders een bedrijf
 - Heeft u het bedrijf hier overgenomen of zelf gestart
 - Wat het motief om hier een bedrijf over te nemen/starten

5. Motieven start/overname bedrijf (alleen ondernemers die na 1985 een bedrijf hebben gestart/overgenomen)
 - Belang factoren met betrekking tot bedrijf en omgeving, woonomgeving dan wel het fysieke gebied
 - Wat was doorslaggevend
 - Wie zijn betrokken geweest bij de locatiekeuze en welke afweging maakte zij tussen de genoemde factoren

6. Evaluatie locatie
 - Bent u op dit moment tevreden met deze bedrijfs- en woonlocatie
 - Welke factoren ziet u nu als een voordeel en welke als een nadeel
 - Heeft u in de afgelopen jaren wel eens overwogen om het bedrijf naar elders te verplaatsen. Wat was doorslaggevend om het niet te doen

7. Ondernemen en wonen in een veranderende groene omgeving

- Zijn uw opvattingen over de West-Betuwe als omgeving voor uw bedrijf in de loop der tijd gewijzigd. Zo ja, wat en waarom
 - Zijn uw opvattingen over de West-Betuwe als omgeving om te wonen en te rusten in de loop der tijd gewijzigd. Zo ja, wat en waarom
 - In hoeverre is het voor u belangrijk dat uw bedrijf en woning in een groene omgeving zijn gevestigd
 - In hoeverre maakt u als bewoner gebruik van de mogelijkheid om in uw omgeving buiten te recreëren
8. Veranderend belang ondernemen, wonen en recreëren in een groene omgeving
- Hoe beoordeelt u de rol van de overheid om economische activiteiten in het landelijk gebied te geleiden
 - Ziet u veranderingen optreden in het belang dat de overheid toekennen om in uw gebied te ondernemen, wonen en recreëren
 - Hoe waardeert u deze veranderingen
9. Participatie in activiteiten ten behoeve van kwaliteit leefomgeving
- Doet u activiteiten op uw bedrijf die bijdragen aan een aantrekkelijk buitengebied voor ondernemers, bewoners en bezoekers in uw gebied. Zo ja, wat en waarom
 - Doet u activiteiten samen met andere ondernemers die bijdragen aan een aantrekkelijk buitengebied voor ondernemers, bewoners en bezoekers in uw gebied. Zo ja, wat en waarom
 - Bent u lokaal actief in organisaties die belangen met betrekking tot de kwaliteit van uw buitengebied behartigen. Zo ja, wat en waarom

Stellingen die keuze tussen verschillende aspecten van de kwaliteit van de leefomgeving vragen (antwoord is mee eens/deels eens/oneens)

Stelling	Eens	Deels	Oneens
1. Een goede vestigingsplaats voor mijn bedrijf is voor mij belangrijker dan prettige woonomgeving			
2. Ik kan vrijwel overal een bedrijf beginnen, maar een goede woonomgeving vinden is veel moeilijker			
3. In het buitengebied moeten bedrijven makkelijker kunnen uitbreiden			
4. In het buitengebied mogen van mij meer huizen worden gebouwd			
5. Het buitengebied is alleen voor ondernemers die bijdragen aan het behoud van natuur en landschap.			
6. Het is belangrijk dat mijn bedrijf dichtbij een snelweg ligt.			
7. Ik kies voor gebruik van voorzieningen in mijn gemeente, ook al kunnen die elders beter of goedkoper zijn.			
8. De huidige milieumaatregelen zijn goed voor het buitengebied.			